

Проект «Підтримка діяльності Української національної платформи
Форуму громадянського суспільства Східного партнерства у 2021-2023 роках»

Агенція місцевого економічного розвитку Яворівщини

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

ЕКОНОМІКА ГРОМАД І РЕГІОНІВ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ПРІОРИТЕТИ ЇХ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ

ЛЬВІВ 2022

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

ЕКОНОМІКА ГРОМАД І РЕГІОНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПРІОРИТЕТИ ЇХ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ

Проект фінансується
Європейським Союзом

ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ТА ПОЛІТИЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ

НАЦІОНАЛЬНА ПЛАТФОРМА
Форуму громадянського суспільства
СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

АМЕР
АГЕНЦІЯ МІСЦЕВОГО
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ЯВОРІВЩИНИ

Ця публікація була підготовлена в рамках проекту «Підтримка діяльності УНП ФГС СхП у 2021-2023 рр.», який реалізує Інститут економічних досліджень та політичних консультацій за фінансової підтримки Європейського Союзу. Зміст цієї публікації є виключною відповідальністю Агенції місцевого економічного розвитку Яворівщини і жодним чином не відображає точку зору Європейського Союзу чи Інституту економічних досліджень та політичних консультацій.

Додаткова інформація:

Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства (<http://eap-csf.org.ua/>) – це мережа з понад 140 громадських організацій України, що відстоює українські інтереси в рамках Східного партнерства. Платформа є частиною Форуму громадянського суспільства Східного партнерства (ФГС СхП).

Форум громадянського суспільства Східного партнерства (<https://eap-csf.eu/>) - унікальна багаторівнева регіональна платформа громадянського суспільства, спрямована на просування європейської інтеграції, сприяння реформам та демократичним перетворенням у шести країнах Східного партнерства - Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії, Молдові та Україні. Будучи громадським елементом СхП, ФГС СхП намагається посилити громадянське суспільство у регіоні, підвищити рівень плюралізму у публічному дискурсі та політиці шляхом сприяння демократії участі та фундаментальних свобод. ФГС СхП - це позапартійна добровільна неурядова організація.

Контактна інформація:

Українська національна платформа
Форуму громадянського суспільства Східного партнерства
eap-csf.org.ua
unp.eap@gmail.com
www.facebook.com/unp.eap.csf
www.amer.org.ua

АНОТАЦІЯ /ABSTRACT	04
1. ВІЙНА ТА ЕКОНОМІКА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ, РЕГІОНІВ І ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ.	13
2. СВІТОВИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ РІВЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.	16
3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.	19
4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.	28
5. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОРГАНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ.	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.	44

ЕКОНОМІКА ГРОМАД І РЕГІОНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПРІОРИТЕТИ ЇХ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ

Українські громади та регіони взяли на себе один з найбільш відчутних ударів цієї війни. Одні – через тотальне знищення власної інфраструктури та втрату значної частини людського капіталу, інші – у зв'язку з необхідністю швидко адаптувати економіку до умов воєнного стану, включаючи зміну пріоритетів соціально-економічного розвитку, треті – зважаючи на велику кількість внутрішньо переміщених на їх територію осіб і релокованих підприємств, що вимагало нагального створення належних умов для їх комфортного перебування. Все це актуалізувало потребу в розробці нових підходів, як до регіональної та місцевої економічної політики в Україні загалом, так і до реалізації цієї політики на рівні окремих громад і регіонів. Причому сьогодні особливо важливо забезпечити практичну апробацію низки ефективних механізмів функціонування економіки громад і регіонів нашої держави, які дадуть їм змогу успішно розвиватися й на повоєнному етапі, зокрема з урахуванням того потенціалу, який відкриває набуття Україною статусу країни – претендента на членство в ЄС.

Зважаючи на світовий та європейський досвід, основними принципами успішного повоєнного відновлення та модернізації економіки країн, які долають наслідки війни на своїй території та прагнуть розвиватися в канві європейської цивілізаційної моделі, є: гідність людини, недоторканість її приватної власності, економічний індивідуалізм, свобода підприємництва, субсидіарність, дерегуляція економіки, демонополізація ринків, і, звичайно ж, європейська інтеграція.

Послідовне втілення цих принципів у життя означає, що держава, в особі своїх інституцій центрального та регіонального й субрегіонального рівнів, має насамперед сформувати надійний

ECONOMY OF COMMUNITIES AND REGIONS IN MARTIAL LAW AND PRIORITIES OF THEIR Post-WAR DEVELOPMENT

Ukrainian communities and regions have suffered the most severe blow in this war, some due to complete destruction of their infrastructure and the loss of a significant share of human capital, some due to the need to quickly adapt the economy to the conditions of the martial law, including the change of socio-economic development priorities, and some because of a large number of internally displaced people and businesses relocated to their territories, requiring the creation of adequate environment for their comfortable stay. It has updated the need to elaborate on new approaches to regional and local economic policies in Ukraine as a whole and the implementation of these policies at the levels of communities and regions. Meanwhile, it is of utmost importance nowadays to secure practical testing of a range of efficient economy functioning mechanisms for communities and regions of the country that would enable their successful post-war development, including considering the capacity that Ukraine's status as a candidate for the EU membership brings.

Given the best global and European practices, the main principles of successful post-war recovery and modernization of economies overcoming the consequences of war and aspiring to develop in the context of the European civilization model include human dignity, untouchability of private property, economic individualism, entrepreneurial freedom, subsidiarity, economic deregulation, market de-monopolization, and, certainly, European integration.

Gradual practical implementation of these principles means that a state should primarily establish a reliable institutional foundation for post-war recovery through its institutions at

інституційний ґрунт для повоєнного відновлення країни, а також забезпечити належний контроль за виконанням чинних законів та інших нормативно-правових актів, щоб не допускати руйнування цього ґрунту на догоду чийось особистим примхам, або ж вузькокорпоративним чи груповим інтересам.

У цьому контексті сьогодні в Україні пріоритетного значення набувають такі заходи державної економічної політики, як демонополізація та декартелізація ринків, зменшення частки бюджетного перерозподілу ВВП, зниження рівня фіскального та адміністративного навантаження на бізнес, забезпечення стабільності банківського сектору, обмеження інфляції, лібералізація зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Водночас основні зусилля з реалізації економічної політики в площині конкретних стратегічно-планових завдань і рішень повинні бути перенесені на рівень окремих громад і регіонів. При цьому, для успішного повоєнного розвитку України важливо чітко диференціювати заходи економічної політики для різних типів громад і регіонів, визначених за критерієм рівня шкоди, завданої їм війною, а також зважаючи на специфіку повоєнних безпекових викликів для кожного з них. З огляду на це, варто виділити: громади й регіони, які постраждали від наземного воєнного вторгнення, а також перебувають в зоні підвищеного ризику, межуючи з російським або білоруським кордонами; території, що зазнали значних руйнувань інфраструктури внаслідок ракетних атак і артилерійських обстрілів; регіони «умовного тилу», де концентрується переважна частина аграрного потенціалу держави, а також територією яких пролягають основні транспортно-логістичні маршрути зі сходу на захід; прикордонні з ЄС регіони та громади, які стали основним місцем для релокації бізнесу та для переселення внутрішньо переміщених осіб, одночасно виконуючи роль своєрідного транзитного «моста» між Україною та ЄС.

Вказана диференціація регіонів має бути чітко показана в новій Державній стратегії регіонального розвитку України, яка, поряд з іншим, повинна також окреслити основні пріоритети розвитку для

central, regional, and sub-regional levels and secure adequate control over the compliance with current laws and other legal acts to prevent the destruction of this foundation to satisfy someone's personal whims or narrow corporate or group interests.

In this regard, the highest priority should be granted to such governmental economic policy measures as market de-monopolization and de-cartelization, reduction of the share of the GDP budget redistribution, decrease of fiscal and administrative burden on business, the securing of the banking sector stability, the limiting of inflation, foreign economic activity liberalization, etc.

Meanwhile, the main endeavors of economic policy realization in terms of specific strategic and planning tasks and solutions should be transferred to individual communities and regions. Moreover, for the sake of the successful post-war development of Ukraine, it is essential to clearly distinguish the economic policy measures for different types of communities and regions determined by the criterion of the war-caused damage and taking into account the specifics of the post-war security challenges for each of them. From that perspective, it is worth distinguishing the communities and regions suffering from ground military invasion and being located in the high-risk areas bordering Russia and Belarus, the areas suffering significant infrastructure destruction due to missile attacks and artillery shelling, the regions of "conditional rear" concentrating most of the country's agricultural capacity and hosting the main transport and logistics routes from east to west, and the regions and communities bordering the EU that have become the main business relocation and internal displacement sites, at the same time acting as sort of transit bridge between Ukraine and the EU.

The mentioned regional differentiation should be clearly indicated in the new State Regional Development Strategy of Ukraine, which, among other things, should also outline the main development priorities for each region. It should be the foundation for the update of regional strategies

кожного з них. На її основі мають оновлюватися регіональні стратегії, а також стратегії розвитку окремих територіальних громад, зокрема з урахуванням пріоритетів місцевої політики щодо внутрішньо переміщених осіб і релокованого бізнесу. При цьому важливо забезпечити реалізацію таких стратегій достатніми фінансово-бюджетними ресурсами. В іншому разі їх дієвість виявиться доволі умовною, а подекуди й віртуальною, як це неодноразово траплялося в минулому.

Вагомого значення для успішної повоєнної модернізації України сьогодні також набуває формування ефективних механізмів управлінських взаємодій між органами влади різних рівнів, зокрема між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Передусім це стосується міжбюджетних відносин, зокрема оптимізації чинної системи міжбюджетних трансферів, а також делегування повноважень і забезпечення достатньої адміністративної спроможності органів місцевого самоврядування територіальних громад.

Не менш значимо налагодити взаємовигідну співпрацю між владними інституціями та представниками громадянського суспільства й бізнес-середовища громад і регіонів України на повоєнному етапі їх розвитку. Це дасть змогу покращити інвестиційний клімат в нашій державі та залучити додаткові фінансові ресурси від приватних інвесторів і грантодавців, у тому числі закордонних, на відновлення найбільш вражених війною об'єктів її інфраструктури та сфер економіки. Крім того, це прискорить наближення України до вступу в ЄС, оскільки сприятиме адаптації на вітчизняний соціально-економічний ґрунт європейських принципів і засад публічного управління та державно-приватного й міжсекторного партнерства.

Як наслідок, небезпека повторення воєнних конфліктів, подібних нинішньому, суттєво знизиться. Адже можливість повернути Україну в пострадянську систему геоекономічних координат, що було головною ціллю агресора в цій війні, фактично вичерпається.

and development strategies for some territorial communities, including in terms of local policy priorities with regard to internally displaced persons and relocated businesses. Meanwhile, it is essential to secure sufficient financial/budgetary resources for the implementation of these strategies. Otherwise, their efficiency will be rather conditional and sometimes virtual, as has already repeatedly happened in the past.

The development of efficient managerial interaction mechanisms for authorities of various levels, including between state authorities and local governments, also acquires significance for the successful post-war modernization of Ukraine. In the first place, it is about interbudgetary relations, including the optimization of the current interbudgetary transfer system, delegation of authority, and maintenance of sufficient administrative capacity of local communities' governments.

It is equally important to establish mutually beneficial cooperation between authorities and representatives of civil society and business environment of the post-war Ukrainian communities and regions. It will contribute to the improvement of the investment climate in the country and the attraction of additional financial resources of private investors and grant providers, including those from abroad, to restore infrastructural facilities and economic sectors most shaken by the war. Moreover, it will accelerate Ukraine's EU accession since it fosters the adaptation of European principles and grounds of public administration and public-private and intersectoral partnership to the domestic socio-economic soil.

Therefore, the danger of repeated military conflicts similar to the current one will reduce significantly as an opportunity to achieve the major aggressor's objective in this war of bringing Ukraine back to the post-Soviet system of geo-economic coordinates will reach its limit.

1. ВІЙНА ТА ЕКОНОМІКА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ, РЕГІОНІВ І ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ.

Протягом історії людства війни стали незмінними супутниками розвитку держав та регіонів. Прагнення захопити нові території та ресурси, поширити власні політичні впливи, просувати культурні наративи або ж реалізовувати геоекономічні інтереси зазвичай супроводжувалися військовими конфліктами або й повномасштабними війнами. З часом змінювалися лише основні способи та інструменти ведення цих війн, що обумовлювалося насамперед технічними та військово-технологічними інноваціями. Наприклад, у XXI ст. світ зіткнувся з таким новітнім феноменом, як гібридна війна, наслідки якої сповна відчула на собі й Україна.

Щобільше, є всі підстави стверджувати, що на межі XX – XXI століть глобальна безпекова ситуація змінилася докорінно, оскільки поразка СРСР у «холодній війні» та пов'язаний із цим розвал соціалістичного військово-політичного блоку супроводжувалися трансформацією моделі світового порядку. Старі загрози зникли, проте замість них з'явилися інші, часом значно небезпечніші. У багатьох регіонах посилилось міждержавне суперництво, що породило загострення старих або ж виникнення нових воєнних конфліктів. Поява багатопольярного світу замість світу біполярного в умовах глобалізації супроводжувалася сплеском цілої низки локальних війн, характерною ознакою яких став перехід їх з глобального рівня на регіональний і навіть на місцевий. Сьогодні саме локальні війни і воєнні конфлікти становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.¹

Порівняно зі світовими війнами, локальні характеризуються меншою кількістю країн-учасниць, а також незначним просторовим розмахом воєнних дій (як правило, з обмеженими політичними і військовими цілями). У цьому разі, організований фронт часто взагалі відсутній. Більшість локальних воєн виникають без оголошення і починаються з провокацій або прикордонних інцидентів, які потім переростають у військові зіткнення великого масштабу. Сторона, яка нападає, прагне до максимальної концентрації сил для раптового удару на самому початку воєнних дій і завдання рішучої поразки збройним силам супротивника до завершення їх розгортання і переведення економіки на воєнний стан. Важливою метою таких війн є «мир, кращий за довоєнний». Тобто, зазвичай країни ведуть війну не заради неї самої, а заради досягнення певних політичних цілей. Тому «перемога у війні» – це не військове, а політичне поняття. Воєнна мета – стає лише засобом досягнення конкретної політичної цілі, визначаючись нею. А воєнні дії виявляються лише базою для політичних рішень і призначені, скоріше за все, для примушення ворога до ухвалення цих рішень. Наприклад імперії (останньою з яких є сучасна Росія) прагнуть через війни встановлювати контроль над новими територіями й

¹ Сірій С. Сутність понять „локальна війна” і „воєнний конфлікт” та їх типологія. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 124-134.

ресурсами, переформатовуючи таким чином «світовий порядок» під свої інтереси. Це означає, що війна – це лише частина політики, а власне бойові дії – невіддільна складова воєнно-політичних зусиль політичного керівництва однієї країни стосовно іншої. Отже, можна сказати, що війна – це проміжний етап, який фіксує неможливість компромісу сторін, що конфліктують і передбачає створення нових умов, коли компроміс стане можливим або ж потреба в ньому відпаде у зв'язку зі знищенням однієї зі сторін. З економічної точки зору відмінність між війною і збройним конфліктом полягає в масштабах економічних змін і завданих збитків. Так, війна призводить до якісної зміни стану суспільства, тому що державні інститути починають виконувати специфічні функції, зумовлені воєнними діями. Внаслідок цього життя суспільства у цілому та економіка зокрема перебудовуються для забезпечення перемоги над ворогом.²

Аналіз особливостей форм та методів ведення сучасних воєнно-політичних конфліктів, у тому числі «гібридного типу», дозволяє виділити основні наслідки їх впливу на розвиток економіки та на життєдіяльність населення воюючих держав, що воюють та їх регіонів. Передусім це стосується:

- прямих втрат серед мирного населення, а також значної кількості поранених і травмованих осіб, суттєвого посилення навантаження на систему охорони здоров'я та соціального захисту населення;
- збільшення інтенсивності міграційних процесів і зростання кількості біженців, внутрішньо переміщених осіб, евакуйованих громадян та релокованих підприємств;
- спад економіки, і як наслідок, зниження якості життя населення та рівня його доходів і соціального забезпечення (як правило це призводить до відтоку кваліфікованих кадрів за кордон і погіршення якості людського й соціального капіталу, знижує ефективність їх використання тощо);
- ускладнення роботи органів державного управління та місцевого самоврядування, поява інституційних прогалин і дисфункцій, які ведуть до зниження ефективності реалізації управлінських рішень;
- пошкодження та руйнування об'єктів інфраструктури (будівель та споруд, об'єктів критичної інфраструктури, освітніх і медичних закладів тощо), і як наслідок, ускладнення умов життя населення;
- завдання збитків навколишньому середовищу, наслідком чого є екологічні чи техногенні катастрофи, голод, хвороби, пандемії;
- масштабний інформаційно-психологічний тиск на населення з метою придушення його спротиву та спонукання до колабораціонізму; створення атмосфери страху та незахищеності внаслідок військово-терористичних дій, розгулу мародерства та бандитизму.³

Крім того, війни супроводжуються погіршенням інвестиційного клімату, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні (особливо в тих регіонах, на території

² Іванов С. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України. 2019. № 1 (686). С. 75-89. Режим доступу: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6678/1/Економічне%20відновлення%20і%20розвиток%20країн%20після%20збройних%20конфліктів%20та%20воєн%20невтрачені%20можливості%20для%20України.pdf>.

³ Лещенко О. Вплив сучасних воєнно-політичних конфліктів на проблематику цивільного захисту: досвід Сирії та України. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політика. 2016. № 5. С. 67-80.

яких ведуться бойові дії, або ж які межують із зоною бойових дій чи з територією ворожої країни), а також зниженням потенціалу розвитку бізнесу, що в кінцевому підсумку веде до зменшення наповнюваності бюджетів різних рівнів і до значного скорочення бюджетних видатків на реалізацію інвестиційних проєктів. Ситуація ускладнюється через блокування інновацій, що породжує брак сучасних виробничих та управлінських технологій, а також відсутність на внутрішньому ринку достатньої кількості якісної продукції.

Неабиякою загрозою для економічної сфери, яку приховує в собі війна, є монополізація ринків та небезпека посилення структурних диспропорцій в економіці, зокрема збільшення питомої ваги низькотехнологічних, а також енерго- і ресурсовитратних галузей, що генерують депресивні тенденції та часто спричиняють посилення сировинної спеціалізації експорту та зниження рівня його диверсифікованості.

До цього можна також додати загрози фінансового характеру, які виявляються в ризиках фінансової нестабільності, інфляції, девальвації курсу національної грошової одиниці, зростання цін та посилення цінових диспропорцій, а також в дефіциті кредитних і платіжних ресурсів, зростанні заборгованості з виплати заробітних плат тощо.

Доволі небезпечним наслідком війни для економіки є ризик зростання тіньового сектору та корупції, а також торгівлі контрафактною й контрабандною продукцією, що зазвичай супроводжується зниженням безпеки відповідних продуктів та якості товарів, а також наростанням протестних настроїв у суспільстві та посиленням опортуністичної поведінки громадян.

Експерти зазначають, що сучасні воєнні конфлікти є циклічним процесом, який включає 5 основних фаз:

- 1) прихована підготовка з використанням психологічних, ідеологічних і дипломатичних методів;
- 2) ескалація або загострення (введення в оману політичних лідерів інших країн світу, дезінформація керівників ворожої сторони, залякування та підкуп її високопоставлених посадовців з державної адміністрації та армії, а також місцевих олігархів тощо);
- 3) початок воєнних дій (поява диверсійно-розвідувальних груп, банд і збройних формувань під виглядом «повстанців», захоплення будівель держустанов і об'єктів критичної інфраструктури, здійснення терористичних актів, підготовка до воєнної інтервенції);
- 4) гостра фаза або воєнна криза (завдання точкових ударів по головних об'єктах військової та цивільної інфраструктури, встановлення зони заборони польотів над окремими районами, вторгнення регулярних військ на окремих напрямках, систематична ліквідація пунктів опору противника);
- 5) вирішення конфлікту (налагодження двосторонньої комунікації та організація переговорів, розведення сторін, що конфліктують, проведення стабілізаційної операції міжнародними силами тощо).⁴

Важливим аспектом теоретико-методологічного осмислення сучасних воєнних конфліктів та парадигм їхнього розгортання в контексті економічного розвитку держав та

⁴ Голопатюк Л., Тимошенко Р. Визначення та аналіз особливостей складових сучасних воєнних конфліктів. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень. 2017. № 1 (59). С. 21-27. Режим доступу: <http://znp-cvsvd.nuou.org.ua/article/view/125468/119927>.

їх регіонів є семіотичний (знаковий) вимір. Передусім мова йде про поширення різного роду міфів, присвячених воєнним діям, появу історичних хронік, воєнних репортажів, аналітичних записок і доповідей експертів, а також монографій, праць істориків і навіть філософських трактатів чи мистецьких творів. Весь цей перелік текстових і соціальних форм осмислення явища війни та інтерпретацій конкретних воєнних подій об'єднує семіотична (знакова) природа. Від того, як називати речі, залежить, яка власне реальність постає в уявленнях тієї або іншої соціальної групи чи окремої особи, особливо якщо це відомий політик, воєнний аналітик чи економічний експерт. Розгортання дискурсу ведеться за логікою моделювання реальності. За певних умов і спільності поглядів можна досягти узгодженого розуміння, однак цьому заважають різниця інтересів та ціннісних настанов, які штовхають до формування дискурсів у суперечливих напрямках, хоча вони віднесені до тих самих подій. З питання про значення термінів починається проникнення в реальність, оскільки її створення зумовлене системою відповідних позначень. У символічно-узагальненому вигляді протиставлення екзистенційної й когнітивної реальності воєнного конфлікту заведено позначати як протистояння повсякденних практичних потреб життя та необхідності осягнення його смислу, наділення побутових феноменів певними ціннісними значеннями та сенсами.⁵

Власне цей семіотично-аксіологічний контекст має вирішальне значення при формуванні парадигми повоєнного економічного розвитку держав і регіонів. Адже сучасна економіка, у своїй основі, базується на тих смислах та ідеях, які вкладаються в голови політиків та обивателів як під час воєнних дій, так і після їх завершення. І якщо протягом війни, під впливом тих чи інших чинників, у суспільстві починають домінувати інші ціннісні установки та соціальні ідеї, ніж це було до війни, то повоєнний розвиток може відбуватися на зовсім інших економічних засадах, аніж це бачилося напередодні воєнної кампанії. Наприклад, ліберальна демократія, яка змушена протистояти експансії тоталітарного режиму, в разі переведення своєї економіки на так звані «воєнні рейки» (що передбачає суттєве посилення централізації під час ухвалення та реалізації управлінських рішень), після війни може опинитися значно ближчою до екзистенційно-політичного вибору свого ворога, аніж до своєї власної довоєнної соціально-економічної ідентичності.

Власне саме тому під час воєнних конфліктів особливо важливо не допускати поступок ворогу в семантично-смисловому контексті: починаючи з візуальних і формальних атрибутів (встановлення пам'ятних знаків, зміни назв вулиць і населених пунктів, вручення відзнак і нагород для військових і цивільних осіб, поширення характерних атрибутів одягу тощо), і закінчуючи мовними зворотами та базовими дефініціями у професійному й побутовому спілкуванні. Наприклад, часто вживані економічні терміни на кшталт «повоєнна відбудова економіки», «план повоєнного розвитку країни» чи «державне будівництво» свідчать радше про конструктивістський стиль мислення їх носіїв, який притаманний апологетам централізованих економік (саме вони схильні «будувати» економіку за наперед складеними у своїй уяві «планами»). Натомість ідіоми типу «повоєнна модернізація», «еволюція економічного устрою держави після війни», «формування повоєнної конкурентної економіки» є відображенням так званого еволюційного підходу, на якому ґрунтуються ринково-ліберальні економічні системи та базуються демократичні суспільства.

⁵ Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Монографія. К.: НІСД. 2019. 560 с. С. 76-77.

Поряд із семантичним контекстом формування економічного устрою країн, що воюють, важливим чинником їх повоєнного розвитку на загально-державному та регіональному рівнях є панівні тенденції в інституційному середовищі. Іншими словами, під час війни закладаються інституційні підвалини тих соціально-економічних процесів і змін, які визначають розвиток країн-учасниць воєнного конфлікту після його завершення. Передусім це стосується утвердження певних формальних і неформальних правил і процедур, що регулюють економічні взаємовідносини в державі, окреслюють основні форми комунікації між органами державної влади, місцевим самоврядуванням, бізнесом та інститутами громадянського суспільства, визначають рівень ефективності використання наявних природних, фінансових, матеріальних і людських ресурсів тощо.

Вказані інституційні особливості також впливають на здатність влади забезпечувати збалансований розвиток регіонів, зокрема шляхом застосування адекватних інструментів адміністративно-управлінського, інформаційного та фінансового впливу на їх економіку. Адже під час війни суттєво посилюються ризики поглиблення міжрегіональних диспропорцій, що неминуче тягне за собою загострення проблем повоєнного просторово-територіального розвитку. Насамперед це стосується значних втрат, які зазнають регіони, залучені або наближені до зони бойових дій, а також специфіки функціонування так званих «тилових» регіонів в умовах воєнного стану. Саме тому важливим завданням, спрямованим на адаптацію регіонального розвитку держав, що воюють до реалій воєнного часу в контексті перспективи їх повоєнного розвитку, є дотримання принципу субсидіарності з урахуванням потреб обороноздатності країни. Натомість намагання «вмонтувати» регіони й територіальні громади в жорстку вертикаль владної ієрархії може спричинити більше проблем аніж принести користі після війни, особливо з огляду на перспективу їх економічного відновлення.

Слід відзначити, що окреслені засоби економічного розвитку регіонів і територіальних громад з погляду прискорення повоєнного економічного розвитку держави можуть виконувати як роль мультиплікування, так і мати негативний вплив, особливо в разі застосування певних обмежувальних важелів або ж блокувальних інструментів. Наприклад, фінансова децентралізація здатна як пришвидшувати темпи економічного зростання регіонів і держави загалом (завдяки нарощуванню дохідної бази та оптимізації видатків регіональних і місцевих бюджетів, підвищенню ефективності міжбюджетних трансферів чи поліпшенню інвестиційного клімату в регіонах), так і знижувати їх (через можливе погіршення якості інфраструктури, зумовлене браком фінансових ресурсів, посилення податкового тиску на бізнес з боку місцевих бюджетів, а відтак і зниження його прибутковості, або ж здорожчання вартості кредитних ресурсів).

Така ж «двобічність» впливу притаманна й ринковим важелям стимулювання повоєнного економічного розвитку. Ґрунтуючись на саморегулюванні цін і лібералізації економіки, вони можуть давати як додатковий позитивний імпульс для прискореного подолання наслідків війни, так і гальмувати його, спричиняючи опортуністичну поведінку і навіть соціальні збурення в окремих регіонах (особливо в разі стрімкого зростання цін на життєво важливі товари й послуги чи виникненні їх дефіциту). З іншого боку ринкові процеси мають вагомий заохочувальний вплив на економічну активність населення і на розвиток бізнесу, знижуючи тим самим підвладність економіки депресивним тенденціям під час і після війни (передусім це відбувається в разі покращення ринкової кон'юнктури, впровадження та збільшення доступності інновацій, зростання попиту на трудові ресурси тощо). Проте це може також вести й до посилення міжгалузевих чи міжрегіональних

диспропорцій, поширення тіньової економіки та корупції тощо.

Не менш строкатими є також соціальні процеси та взаємодії на етапі повоєнного відновлення економіки держави та її регіонів і громад. Вони охоплюють «функціональну та інституційну сукупність засобів і методів організації соціальних відносин, що використовуються з метою підвищення рівня економічної безпеки та забезпечення на цій основі сприятливих умов для економічного й соціального розвитку»⁶, спираючись переважно на неринкові методи впливу на суспільство. Оперуючи такими категоріями як соціальні послуги, соціальні програми, соціальне підприємництво тощо, соціальний механізм повоєнного відновлення спроможний згладжувати наявні суспільні проблеми.

Проте в разі неефективного функціонування і, як наслідок, низької якості надання соціальних послуг чи створення недієвої системи пільг і субсидій для соціально-вразливих категорій громадян, вказаний механізм може стати вагомим джерелом загострення соціальної напруги в суспільстві на етапі повоєнного економічного відновлення.

Водночас якщо воєнний конфлікт відбувається між двома державами, одна з яких є авторитарною диктатурою, а інша прагне розвиватися під впливом цінностей ліберальної демократії, до того ж саме перша виступає агресором, то економічна політика другої однозначно повинна орієнтуватися на чітке і послідовне впровадження принципів економічної свободи та відкритої ринкової конкуренції в усіх сферах життєдіяльності суспільства. При цьому на повоєнному етапі розвитку пріоритетами стають дерегуляція економіки, децентралізація влади та демонополізація ринків. Одночасно має відбуватися стимулювання підприємницької активності, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, посилення бюджетної та фінансової дисципліни, а також зміцненню національної грошової одиниці.

При цьому головними завданнями в контексті забезпечення успішного повоєнного розвитку регіонів таких держав є: передача переважної частини адміністративно-управлінських повноважень від органів державної влади до органів місцевого самоврядування; зменшення обсягу функцій і компетенцій різного роду бюджетних установ та організацій, зокрема державних і комунальних підприємств, з відповідним збільшенням питомої ваги підприємств приватного сектору; посилення інституційної спроможності громадських організацій і неформальних об'єднань громадян, активізація міжсекторного партнерства між владою, інститутами громадянського суспільства і бізнесом, ґрунтованого на впровадженні принципів партисипативного управління економікою; зміна акцентів соціальної політики шляхом заміщення частини соціальних виплат громадськими роботами та розширення можливостей для участі у підприємницькій діяльності, створення нових робочих місць тощо.

Разом із цим, вагомим значення з погляду убезпечення економічної сфери держави та її регіонів від повторної експансії слід приділяти зменшенню рівня зовнішньої боргової залежності. Передусім це стосується підвищення ефективності бюджетних видатків на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, зміцнення національної валюти, формування життєздатної банківської системи, забезпечення належної якості бюджетного планування тощо.⁷

⁶ Поснова Т. (2014) Соціальний механізм економічної безпеки. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 1(64), 64-69.

⁷ Горбулін В. (ред.) Світова гібридна війна: український фронт. Харків: Фоліо. 2017. 496 с. – С. 349-350.

2. СВІТОВИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ РІВЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.

Окреслені принципи та підходи до повоєнного розвитку економіки знайшли свою неодноразову та успішну апробацію в багатьох державах світу. Причому їх дієвість була підтверджена в різні історичні періоди сучасної геополітичної доби. Адже протягом другої половини 20-го і на початку 21-го століть воєнні конфлікти охоплювали чимало держав і регіонів. Частина цих держав настільки успішно подолали їх наслідки, що сьогодні цілком справедливо вважаються передовими у світі.

Найбільш яскравим (і в чомусь навіть класичним) прикладом вдалого повоєнного відновлення економіки стала Західна Німеччина після другої світової війни. Основними принципами, на яких ґрунтувався її тогочасний економічний підйом були: визнання людської гідності найвищою цінністю, надання пріоритетності свободі підприємництва, а також субсидіарність, солідарність і соціальна відповідальність.

Висока дієздатність ринкової економіки в повоєнній ФРН підтримувалася насамперед завдяки існуванню відкритої та ефективної конкуренції на великій кількості ринків. Ця конкуренція заохочувалася і захищалася державою шляхом проведення відповідної економічної політики (скорочувались дотації, відбувалася дерегуляція ринків, лібералізувалася зовнішньоекономічна діяльність тощо). Зокрема, пріоритетне значення конкуренції для розвитку економіки декларувалося «Законом про недопущення обмежень конкуренції», ухваленим у 1958 р. Він встановив рамковий порядок конкурентної поведінки приватних та державних підприємств, а також став інституційним базисом для створення окремого державного органу із захисту конкуренції (незалежного антимонопольного відомства) з місцеперебуванням у Бонні. Він раз на два роки детально звітував про свою діяльність перед парламентом і громадськістю.⁸

Одночасно уряд ухвалив низку ліберальних рішень, як-от скасування державного контролю за цінами на більшість товарів, анулювання близько 90% регуляторних обмежень для бізнесу, введення податкових пільг для збільшення експорту тощо. Крім цього, влада провела фінансову реформу з метою посилення фінансової дисципліни та контролю над інфляцією. Основну частину видатків держбюджету було спрямовано на розвиток бізнесу, тоді як видатки на держапарат і органи місцевого самоврядування були незначними.⁹

⁸ Соціальна ринкова економіка: основні орієнтири для України. К.: Представництво Фонду ім. Конрада Аденауера в Україні. 2003. С. 12. Режим доступу: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=fd09040-c287-9b41-fb80-f1d8620ab725&groupId=252038.

⁹ Васильченко Г. Успішний досвід післявоєнного відновлення: на що варто орієнтуватися Україні? Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyana-v-ukrajini-yak-vidbuduvati-ukrajinu-pislya-viyni-zahidna-nimechchina-ostanni-novini-50250055.html>.

2. СВІТОВИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ РІВЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.

Вільна ринкова економіка, з одного боку, швидко наповнила товарами полиці крамниць, проте з іншого – спричинила стрімке зростання цін. Тому перші роки реформ були пов'язані із великими труднощами. Профспілки не раз проводили масові страйки, вимагаючи відмови від «капіталістичного курсу». Однак уряд не відступив від реформ і вже за декілька років Європа побачила «німецьке економічне диво». З одного боку, були створені сприятливі умови для вільного ведення бізнесу, з іншого – на роботодавців покладалися чималі обов'язки із соціального захисту робітників.¹⁰

Квінтесенцією політики повоєнного економічного розвитку Західної Німеччини стало обмеження монополій і картелів у всіх сферах господарського життя (включаючи профспілку) з одночасним створенням максимально комфортних умов для функціонування підприємництва на принципах індивідуалізму та особистої свободи громадян. При цьому державі відводилася особлива роль у захисті відкритої конкуренції від зазіхань з боку великих компаній. Водночас морально-етичні засади нового економічного устрою ґрунтувалися на постулатах християнської демократії, яка була світоглядною основою керівної політичної партії (ХДС/ХСС).

На відміну від Західної Німеччини, яка стикнулася з важкими наслідками руйнувань після другої світової війни, багато держав світу у ХХ ст. поставали необхідністю відновлення своїх економік після ведення значно менш руйнівних локальних воєн чи локальних воєнних конфліктів. Лише у минулому столітті їх налічувалося понад 350 (до першої світової війни у світі було зафіксовано всього 36 локальних воєн і воєнних конфліктів, в період між світовими війнами їх налічувалося вже 80, а після другої світової війни – більш як 250). Так, після 1945 р. у воєнних діях брали участь понад 12 млн військовослужбовців майже зі 100 країн світу, а кількість загиблих при цьому перевищила 35 млн осіб (у роки першої світової війни загинуло 10 млн осіб, а під час другої світової – 54 млн).¹¹

До найвідоміших локальних воєн після другої світової можна віднести Корейську, В'єтнамську та дві Афганські (у 80-х роках минулого століття і протягом перших двох десятиліть цього), а також громадянську війну в Сирії. Крім того, відомими воєнними конфліктами стали: арабо-ізраїльський, югославський (включаючи всі військові протистояння після розпаду СФРЮ на її колишній території), придністровський, вірмено-азербайджанський (карабаський), російсько-грузинський та ін.

Так, Південна Корея, яка після війни 1950-1953 років залишалася фактично без промислового потенціалу, більшість якого успадкувала КНДР, основну увагу акцентувала на розвитку людського капіталу та інвестиціях в інноваційну сферу. Великий бізнес заохочували до співпраці з наукою та до інвестування в реалізацію інфраструктурних проєктів. За це пропонувалися пільгові кредити, додаткове державне замовлення, можливість скористатися спеціальними режимами оподаткування тощо. Підприємства, які виконували експортні квоти, мали доступ до субсидованих кредитів. Значну частину прибутків з експорту уряд спрямовував не на споживання, а на купівлю новітніх технологій.¹²

¹⁰ Тейзе Є. Соціальна ринкова економіка – символу повоєнної ФРН 60 років. Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/соціальна-ринкова-економіка-символу-повоєнної-фрн-60-років/a-3407680>.

¹¹ Іванов С. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: неутрачені можливості для України. Економіка України. 2019. № 1 (686). С. 75-89. Режим доступу: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6678/1/Економічне%20відновлення%20і%20розвиток%20країн%20після%20збройних%20конфліктів%20та%20воєн%20неутрачені%20можливості%20для%20України.pdf>.

¹² Васильченко Г. Успішний досвід післявоєнного відновлення: на що варто орієнтуватися Україні? Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-yak-vidbuduvati-ukrajinu-pislya-viyni-zahidna-nimechchina-ostanni-novini-50250055.html>.

2. СВІТОВИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ РІВЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.

Пріоритетного значення інноваціям з метою подолання наслідків воєнних дій надав також Ізраїль. Саме завдяки цьому країна змогла побудувати в пустелі сучасну безпечну державу, що процвітає. Інновації й сьогодні допомагають Ізраїлю мати сильну економіку та високотехнолого-гічний експорт. Комбінація системи безпеки, науки, освіти та приватного капіталу забезпечують прорив як у передових оборонних технологіях, так і у виробництві потрібних у всьому світі харчових продуктів, підготовці висококваліфікованих спеціалістів тощо. Сьогодні Ізраїль займає 35-е місце в індексі легкості ведення бізнесу Світового банку, друге місце у світі за кількістю стартапів після США, третє місце за кількістю компаній, що котируються на NASDAQ, після США та Китаю. Багато в чому буму високих технологій та швидкому економічному розвитку країни сприяли якісна університетська освіта, досягнута завдяки формуванню потужної навчальної інфраструктури та високоякісної системи інкубації передових ідей для створення товарів і послуг, орієнтованих на їх цінність. Відповідні розробки дозволили забезпечити високу концентрацію високотехнологічних компаній у різних регіонах країни. Ці компанії фінансово підтримуються сильною індустрією венчурного капіталу. Крім того, численні ізраїльські компанії свого часу були придбані глобальними корпораціями.¹³

Ізраїль також є однією з найбільш милітаризованих країн світу. Його військовий бюджет становить 5,3% від ВВП (приблизно 20 млрд доларів). Проте такі значні військові витрати не заважають країні входити до першої двадцятки країн за обсягом ВВП на душу населення, і бути однією з провідних країн світу в галузі хайтеку.¹⁴

Деякі інші акценти в період повоєнного розвитку економіки було зроблено в Хорватії, яка, на відміну від Ізраїлю, перебуває в оточенні відносно дружніх країн. Зокрема, у процесі післявоєнної відбудови влада сконцентрувалася переважно на відновленні шкіл, доріг, закладів охорони здоров'я, громадської інфраструктури, щоб забезпечити громадянам швидку можливість відновити якісне життя. При цьому важливо було замотивувати людей повертатися на батьківщину. Неабияке сприяння в цьому надала допомога з боку розвинених держав світу, зокрема країн-членів ЄС. З цією метою реалізовувались програми підтримки місцевого бізнесу, стартапів, зокрема підприємцям надавалася необхідна інформація про нові можливості, які перед ними відкриваються, проводилися відповідні навчання і тренінги. Наприклад, організовувалися безплатні курси з ведення підприємницької діяльності для місцевих жителів. Окрема увага приділялася розвитку регіонів і громад, передусім шляхом впровадження європейських принципів місцевого самоврядування.¹⁵

Крім того, важливе значення надавалось відновленню туристичного потенціалу країни. Адже туризм у Хорватії практично зупинився в 1990-х роках під час війни. Проте після її закінчення, розпочалась масована піар-кампанія країни та її раніше не відомих туристичних «родзинок». Адже у Хорватії одних лише островів понад тисяча, з яких лише 66 населені. Завдяки таким географічним особливостям, в країну потягнулися туристи, які раніше знали тільки про грецькі острови. Хорватські пляжі почали отримувати «голубі прапори» за свою екологічність та чистоту. Про пляжні локації Хорватії стали писати в

¹³ Амелін А. За прикладом Ізраїлю. Як Україні відновити економіку після війни. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/viy-na-rosiji-proti-ukrajini-yak-ukrajini-vidnoviti-ekonomiku-pislya-viy-ni-izrajil-ostanni-novini-50229005.html>.

¹⁴ Драннік А. Перехід на воєнні рейки. Чи потрібна Україні милітаризована економіка. Режим доступу: <https://vesti.ua/uk/mir-uk/perevod-na-voennye-rely-nuzhna-li-ukraine-militarizovannaya-ekonomika>.

¹⁵ Післявоєнна відбудова громад має сприяти поверненню жителів - діалог U-LEAD. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/15277>.

2. СВІТОВИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ РІВЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.

іноземних виданнях, пізніше приєдналися і блогери та соціальні медіа. Країною зацікавилися великі круїзні компанії, міжнародні туроператори та мережеві готелі. Раптове зростання туризму суттєво вплинуло на хорватську економіку. Близько десяти мільйонів гостей щорічно приносять суттєві доходи і генерують близько 15% ВВП Хорватії.¹⁶

Важливу роль туристична індустрія відіграла також у повоєнному розвитку Грузії. Цьому посприяло використання найновітніших технологій просування цієї сфери. Країну стали систематично позиціювати як цікаву і безпечну для відпочинку. Для цього в Грузію запрошували відомих у світі особистостей, міжнародні компанії, а також блогерів-інфлюенсерів. Окремі програми заохочення діяли для туристів з країн-членів ЄС та з інших розвинених держав світу (наприклад прямо на кордоні їм могли вибірково вручати пляшки грузинського вина, або ж зустрічати ювілейних мільйонних відвідувачів з державним кортежем і за участю прем'єр-міністра). Також важливими виявились кроки з лібералізації дозвільних процедур. Наприклад, спрощення процедури реєстрації туристичних компаній дало новий старт появі приватних фірм на цьому ринку, що мало вагомий вплив на розвиток туризму в регіонах. Також скасували обов'язкову ліцензію для гідів, що теж стимулювало зростання ринку туристичних послуг та їх якості. Відкрилося багато сімейних виноробень, ресторанів та невеликих готелів. Для туристичних стартапів запровадили програму Enterprise Georgia: кожен міг подати свій туристичний проєкт і отримати підтримку на перших етапах роботи. Для приватного та державного секторів та громадських організацій проводили тренінги з підвищення кваліфікації у сфері туризму.¹⁷

Туристичному буму сприяло і те, що Грузія взяла курс на тотальну відмову від радянської системи економічних цінностей та переорієнтацію на західну модель розвитку економіки. При цьому на найвищому політичному рівні відверто декларувалося: «Америка для Грузії – це не лише держава, але й ідея... Америка – єдина держава, до якої можна звернутися не лише тому, що вона сильна й має найпотужніші у світі збройні сили, але й тому, що це країна, краще якої ніхто не зумів втілити ідею свободи...». Прикладами для апологетів нової грузинської економіки стали також успішні перетворення в Південній Кореї, Тайвані, Сінгапурі та Ірландії. Натомість колишні радянські сателіти та сформовані ними економічні режими на Кубі, в Північній Кореї та Венесуелі – виступили антиподами. Тобто, замість насаджуваних ідеологами ого міра» економічного патерналізму і колективної безвідповідальності Грузія зробила ставку на індивідуалізм і дух змагальності та конкуренції, який охопив усі ланки економічного життя, починаючи від дрібних приватних підприємців і закінчуючи найвищими посадовими особами держави. При цьому одним з основних пріоритетів грузинських економічних реформ стала дебюрократизація, спрямована на забезпечення максимальної незалежності чинних економічних інститутів від впливу міністерств і відомств.¹⁸

Разом із цим у Грузії, як і в Хорватії, важливою ланкою успішного повоєнного розвитку стала регіональна політика, зокрема надання регіонам можливості максимально повно використовувати свої переваги, зумовлені історичними традиціями, географічним розташуванням та забезпеченістю природними ресурсами. І так само як після війни світ по-новому відкрив для себе хорватські Дубровник, Спліт, Задар, Осіек, Рієку, Плітвіцькі

¹⁶ Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? Режим доступу: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>.

¹⁷ Країна гостинності: як Грузії вдалося стати привабливою для туризму. Режим доступу: <https://travel.rbc.ua/ukr/show/neizvestnyh-lokatsiy-mekke-turizma-gruziya-1615369254.html>.

¹⁸ Варченко І. Реформи в Грузії 2004-2012 років: уроки для України. Режим доступу: https://lb.ua/blog/ivan_varchenko/283375_reformi_gruzii_20042012_rokiv.html/.

тощо, Грузія отримала додатковий імпульс для повоєнного відновлення економіки саме завдяки використанню переваг свого регіональному колориту. Далеко поза межами країни стали відомі туристичні принади Батумі та Аджарії, мальовничість Кахетії та її виноробство, промисловий потенціал Руставі та Кутаїсі, затишність Гурії тощо.

Проте, на відміну від Хорватії, після російської воєнної експансії майже третина території Грузії залишилась окупованою. В результаті – тисячі біженців і зниклих безвісти. Тому важливим аспектом реалізації політики повоєнного регіонального розвитку в країні стало розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб. Усі вони були повною мірою забезпечені житлом – компактні котеджні поселення будувалися в передмістях великих населених пунктів, а в самих містах – соціальні квартири. У багатьох громадах активно розвивалися орієнтовані на вимушених переселенців громадські організації, передусім в освітній і культурній, а також у соціальній сферах (завдяки цьому отримало новий імпульс соціальне підприємництво). Цікавим є також досвід Грузії щодо формування «муніципалітетів у вигнанні». До них були віднесені ті органи місцевого самоврядування, склад яких був обраний до окупації, а після російського вторгнення переміщений в інші регіони. Такі муніципалітети, попри відсутність власних доходів, отримали право на трансферти з державного бюджету для утримання освітніх і культурних закладів на території компактного поселення своїх мешканців. Зберігаючи такі муніципалітети у вигнанні, грузини вірять, що настане час, коли всі вимушені переселенці повернуться у свої домівки й постане питання про відновлення роботи демократично обраної влади.¹⁹

Таким чином, повоєнний розвиток економіки у більшості країн, які стикнулися з наслідками воєнних дій на своїй території та можуть сьогодні слугувати прикладом для України, ґрунтувався на низці спільних управлінських підходів і базових регуляторних інструментів. Передусім це стосується заходів, спрямованих на стимулювання підприємницької активності. Адже бізнес виступає не лише головним джерелом інвестицій, він також є генератором інновацій, створює нові робочі місця та наповнює бюджети різних рівнів. Крім того, активізація підприємництва як правило супроводжується посиленням його соціальної відповідальності та підвищенням рівня громадської активності населення. До того ж у підприємницькому середовищі нерідко формуються нові політичні лідери.

Другим важливим пріоритетом розвитку економік тих держав, які були змушені долати наслідки війни і досягнули в цьому достатньо вагомих результатів, стало здійснення структурної модернізації економіки, ґрунтоване на широкому впровадженні інновацій. Для цього створювалися спеціальні умови для диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності та налагодження зв'язків бізнесу й недержавних установ із партнерами з передових держав світу, заохочувався трансфер технологій, відбувалося удосконалення інноваційної інфраструктури, стимулювався розвиток венчурного підприємництва тощо.

Третій напрям докладання зусиль влади, який сприяв успішному повоєнному відновленню економіки, стосувався створення належних умов для адаптації внутрішньо переміщених осіб, які були змушені через війну покинути свої домівки, до мирного життя в нових умовах. Для цього створювалися відповідна житлово-комунальна, виробнича та соціальна інфраструктура, розгорталися проєкти релокації бізнесу та розвитку соціально-економічного підприємництва, реалізовувалися навчально-освітні та культурні програми, забезпечувалася необхідна психологічна та фінансова підтримка вимушених переселенців.

Наступною важливою складовою ефективної політики повоєнного відновлення стала культурно-освітня. Вона орієнтувалася передусім на зміну стереотипів суспільної, економічної та політичної поведінки громадян, а також їх соціальних очікувань і навіть ментальності. Особливо важливим цей напрям був у тих країнах, яким доводилося

¹⁹ Петренко Е. Як та чим живуть громади у Грузії. Режим доступу: <https://ldn.org.ua/event/ak-ta-cim-zivut-gromadi-u-gruzii/>.

2. СВІТОВИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ РІВЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.

долали наслідки воєн з колишніми метрополіями. Адже такі війни супроводжувалися не лише значними людськими втратами та істотним руйнуванням фізичної інфраструктури, але й глибокими трансформаціями суспільної свідомості та психології. Це часто тягнуло за собою моральні травми чи навіть зміну ідентичності великих груп населення.

І нарешті ще одним важливим аспектом успішного повоєнного розвитку держав зазвичай була регіональна політика. Як правило вона ґрунтувалася на децентралізації влади та використанні місцевого колориту кожного регіону, що давало змогу максимально повно використовувати конкурентні переваги та ресурсний потенціал окремих територій.

Зважаючи на зазначене, успішний повоєнний розвиток економіки значною мірою залежить від здатності уряду країни та її регіональних і місцевих органів влади ефективно впроваджувати комплексні заходи в різних сферах господарської діяльності задля підвищення конкурентоспроможності бізнесу, залучення інвестицій у відновлення інфраструктури та модернізації виробництва, покращення якості життя людей. При цьому прискоренню економічного зростання сприяє розробка та реалізація дієвих програм відновлення ділової активності у пріоритетних сферах економічної діяльності. Такі програми мають формуватися на засадах реалістичності цілей і завдань, а також передбачати адекватну фінансову забезпеченість. Крім того, вони повинні включати заходи з відновлення економіки регіонів країни, включаючи розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб, а також механізми їх повернення у місця постійного проживання та забезпечення гідних побутових і соціальних умов. Передусім це стосується вирішення породжених конфліктом соціально-економічних проблем, відбудови зруйнованої інфраструктури та поглиблення міжрегіональної економічної співпраці.²⁰

Узагальнюючи світовий досвід, варто відзначити, що особливо важливим чинником успішного повоєнного розвитку економіки на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях є наявність якісного соціального капіталу, який ґрунтується на засадах спільної національної ідентичності мешканців різних регіонів країни, поєднання їх культурних цінностей, а також відсутності розбіжностей у виборі геополітичних орієнтирів і цілей соціально-економічного розвитку.

²⁰ Іванов С. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України. 2019. № 1 (686). С. 75-89. Режим доступу: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6678/1/Економічне%20відновлення%20і%20розвиток%20країн%20після%20збройних%20конфліктів%20та%20воєн%20невтрачені%20можливості%20для%20України.pdf>.

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

Повномасштабне військове вторгнення російської армії на територію України завдало потужного удару по всіх ланках вітчизняної економіки. Унаслідок цього знизилос-ся виробництво основних видів продукції, зокрема тієї, що становить основу експортного потенціалу нашої держави, впали доходи до бюджетів різних рівнів, посилилася інфляція, загострилася низка соціальних проблем. Велика кількість людей були змушені покинути свої домівки у пошуках більш безпечного місця для проживання. Численні підприємства стикнулися з необхідністю релокації в центральні та західні регіони держави. Водночас органи місцевого самоврядування цих регіонів постали перед необхідністю переорієнтації економіки на «військові рейки», включаючи створення належних умов для прийняття внутрішньо переміщених осіб та облаштування їх побуту.

Протягом лише першого місяця після широкомасштабного вторгнення понад 50% українських підприємств або зовсім перестали працювати, або призупинили свою діяльність якщо не до мирних, то принаймні до спокійніших часів (продовжували працювати без будь-яких обмежень не більше 17% великих підприємств, а ще 30% змогли перейти на роботу в онлайн-режимі).²¹

Станом на початок квітня половина українців втратили свою роботу. Насамперед це стосується працівників великих старопромислових галузей, локалізованих переважно в південно-східному регіоні держави (наприклад, лише два великих металургійних підприємства, розташовані в Маріуполі – Азовсталь та Металургійний комбінат імені Ілліча, давали до 40% виробництва металопродукції в Україні).^{22, 23}

Стикнулася Україна з новою реальністю і на паливному ринку. Адже російські ракети знищили Кременчуцький НПЗ (фактично єдиний чинний в країні), а також 27 нафтобаз. Крім того, було заблоковано роботу Шебелинського ГПЗ, а також припинено постачання нафтопродуктів з Росії та Білорусі.²⁴

На думку експертів, збільшити виробництво нафти в Україні до необхідних 3 млн тонн на рік, навіть за умови достатнього обсягу інвестицій у геологорозвідку та інтенсифі-

²¹ Самаєва Ю. Як працює тил. Дзеркало тижня. 2022. 31 березня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-pratsjuje-til.html>.

²² Максимов В. Стало відомо, скільки українців втратили роботу через війну. Today. Ua. Режим доступу: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-uzvestno-skolko-ukrayntsev-poteryaly-rabotu-uz-za-voyny>.

²³ Ізвозькова А. "Не досягли навіть 20% від обсягів травня минулого року": як війна позначилася на металургійній галузі України. Суспільне. Новини. Режим доступу: <https://suspilne.media/250163-ne-dosagli-navit-20-vid-obsagiv-travna-minulogo-roku-ak-vijna-poz-nacilasa-na-metalurgijnij-galuzi-ukraini/>.

²⁴ Омельченко В. Кризовий стан ринку нафтопродуктів: причини, висновки рекомендації. Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/statti/kryzovyi-stan-rynku-naftoproduktiv-prychyny-vysnovky-rekomendatsii>.

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

кацію нафтовидобутку можна не раніше ніж за 10-15 років. До того ж це вимагатиме поглиблення кооперації з міжнародними дослідницькими організаціями.²⁵

Проблеми нафтової галузі відразу відчували на собі українські аграрії, оскільки ціна палива для них відчутно зросла, а на ринку виник доволі гострий, хоча і тимчасовий, його дефіцит. Ситуація ускладнилася тим, що понад 10% орних земель України виявились не доступними для проведення посівної кампанії.²⁶ Крім того, було заблоковано більшість українських торгових портів, унаслідок чого експортний потенціал аграрного сектору суттєво знизився.

Піддалися знищенню або пошкодженню численні об'єкти транспортно-логістичної, інженерної, соціальної та маркетингової інфраструктури. Щомісячні втрати від уже згаданої транспортної блокади одних лише морських торговельних портів, які забезпечували до 65% міжнародної торгівлі нашої держави, за різними оцінками сягнули від 3 до 5 млрд доларів (і це без урахування пошкоджених об'єктів інфраструктури внаслідок системних ракетних обстрілів і бомбардувань).²⁷

За оцінками британського Центру економічних та ділових досліджень (CEBR), який проаналізував економічні втрати України, внаслідок військової агресії Росії, ще до початку широкомасштабного вторгнення у 2022 р. вони склали близько 300 млрд дол. США. До цього додалися ще 500-600 млрд дол. США, які за розрахунками експертів Світового банку, Україна втратила вже у 2022 р. (і це лише реальні втрати, які передбачають знищення або пошкодження щонайменше 23 тис. км доріг, 37 тис. м² житла, 277 мостів та мостових переходів, 10 військових та цивільних аеропортів, два морські порти тощо). На їх думку, навіть за найоптимістичнішим сценарієм до кінця цього року економіка України недорахується від 45% до 50% ВВП у порівнянні з попереднім роком.²⁸

Дані інфляції, опубліковані Державною службою статистики, показали зростання споживчих цін у березні на 4,5% у порівнянні з лютим. У річному вираженні зростання цін, ймовірно, опиниться, в районі 15-20%. І якщо зараз зростання цін стримується адміністративними заходами, такими як регульовані ціни на пальне, газ, опалення та електроенергію, а також фіксованим обмінним курсом, то з поступовим ослабленням обмежень цілком можливе подальше зростання інфляції. Передусім це буде зумовлено цінами на пальне та енергію, зростанням виробничих витрат, дефіцитом деяких товарів, включаючи харчові продукти, що вироблялися раніше у південних регіонах України, а також суттєвим пом'якшенням грошово-кредитної політики, якого важко уникнути за нинішніх умов. Крім того, суттєво постраждав банківський сектор нашої держави, який втратив значну частину своїх активів, зокрема в тих регіонах, що потрапили до зони бойових дій. За попередніми оцінками кількох банків, відбулося також падіння до 50-70% грошового потоку від кредитів (відсотки та погашення).²⁹

Водночас широкомасштабне російське вторгнення значною мірою прискорило інтеграцію нашої енергосистеми з європейською мережею системних операторів передачі електроенергії ENTSO-E. Так, 16 березня 2022 р. українська енергосистема синхроні-

²⁵ Соколовський Б., Максимович Б. Ставка на нові технології: як Україна може врятувати свою застарілу енергетику. Україна молода. Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3260/159/119442/>.

²⁶ Через бойові дії неможливо провести посівну на 3,5 млн гектарів сільгоспземель. Agravery. Режим доступу: <https://agravery.com/uk/posts/show/cerez-bojovi-dii-nemozливо-provesti-posivnu-na-35-mln-gektariv-silgospzemel>.

²⁷ Даценко В. Транспортна блокада Росії. Light. Дзеркало тижня. 2022. 8 квітня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/transport-na-blokada-rosiji-light.html>.

²⁸ Росія руйнує економіку України. Zahid.Net. Режим доступу: https://zaxid.net/rosiya_ruynuye_ekonomiku_ukrayini_n1543279#:~:text=Скільки%20Україна%20втрачає%20від%20війни&text=Згідно%20із%20цими%20оцінками%20прямі,млрд%20лише%20через%20анексію%20Криму.

²⁹ Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. Аналітична записка. К.: Центр економічної стратегії. 2022. С. 6.

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

зувалася з європейською енерго-системою континентальної Європи як мінімум на рік раніше, ніж очікувалося. При цьому споживання електроенергії впало з початку війни на 30%. Усе це призвело до того, що в Україні виник величезний профіцит генеруючих потужностей. А отже, з'явився шанс для експорту української електроенергії в країни ЄС у набагато більших обсягах, ніж до синхронізації енерго-систем (з так званого Бурштинського енергоострова). Наявна система високо-вольтних ліній електропередачі з ENTSO-E (інтерконекторів) дозволяє експортувати до 2000 МВт електроенергії, що при нинішніх цінах у Європі може принести щонайменше 300 млн євро на місяць.³⁰

Проте непевна ситуація з окупованою Запорізькою АЕС дещо знижує оптимізм вітчизняних посадовців з цього приводу, оскільки зупинка такої потужної електростанції, яка є найбільшою в Європі, або ж її від'єднання від української енергомережі здатне суттєво ослабити потенціал енергогенерації України, не кажучи вже про безпекові ризики, якими супроводжуються події навколо ЗАЕС.

Враховуючи все зазначене уряд тимчасово запровадив низку важливих регуляторних новацій, покликаних зменшити негативні наслідки воєнних дій для бізнесу шляхом зменшення фіскального навантаження та стимулювання розвитку малого підприємництва. Зокрема, було дозволено переходити на третю групу спрощеної системи оподаткування платникам податку з оборотом до 10 млрд грн із необмеженою кількістю працівників. Їм також дали змогу сплачувати 2-відсотковий податок із доходу замість податку на прибуток і ПДВ. Одночасно розширився перелік операцій, щодо яких платник єдиного податку третьої групи звільняється від податкового обов'язку з ПДВ. А період, протягом якого він може без застосування санкцій не виконувати податкового обов'язку, якщо у нього немає відповідної можливості, збільшився. Крім того, відбулась певна лібералізація митного законодавства, зокрема щодо часткового скасування обов'язкових платежів при імпорті товарів та автомобілів.³¹

Зміни торкнулися й реалізації регіональної політики. Більшість владних повноважень перейшли до обласних військових адміністрацій. Разом із цим, органи місцевого самоврядування були частково обмежені у свободі своїх дій. По-перше, зменшилась сфера їх фактичної компетенції щодо ухвалення рішень, які треба погоджувати з відповідними військовими адміністраціями. По-друге, на час дії воєнного стану було розширено повноваження сільських, селищних та міських голів, зокрема надано їм право одноособово приймати певні рішення, насамперед у сфері управління фінансовими та земельними ресурсами.

Вказані зміни відбилися на механізмах управління територіями та на ефективності використання економічного потенціалу розвитку окремих регіонів і громад. При цьому українські регіони по різному відчули гостроту ситуації. Одні з них опинилися у зоні бойових дій, або ж у прифронтовій смузі. Інші на кордоні з потенційним агресором. Треті – в ролі транзитних територій, які, з одного боку забезпечують економічні та логістичні потреби фронту, а з іншого – слугують простором для безпечного переміщення переселенців та релокації бізнесу в більш безпечні місця. Проте більшість регіонів України сьогодні виконують функцію тилового забезпечення нашого війська, а також відновлення економічного потенціалу вітчизняного бізнесу. Крім того, вони сприяють вирішенню соціальних і побутових проблем внутрішньо переміщених осіб.

Зважаючи на зазначене, всі регіони нашої держави можна поділити на п'ять основних груп з погляду особливостей використання їх економічного потенціалу в умовах

³⁰ Бно-Айріян М. (2022) Криза можливостей. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kriza-mozhливостей.html>.

³¹ Реун А. Податково-митна реформа 2.0. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/business/podatkovovo-mitna-reforma-20.html>

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

війни та перспектив його подальшого нарощування не етапі повоєнного розвитку. Першу групу складають прифронтові регіони, на частині території яких ведуться бойові дії. Друга група – регіони звільнені від окупантів. Третя група – регіони умовного тилу (вони відносно обезпечені від наближення фронту, проте часто потерпають від ракетних обстрілів). Четверту групу складають тиллові регіони, зокрема прикордонні з ЄС області. І нарешті ще одна невелика група регіонів, яку доцільно виокремити з огляду на реалії часу, це ті, що межують з територією Білорусі, а тому перебувають під загрозою потенційного вторгнення (від другої групи їх відрізняє лише те, що на їх території не велися бойові дії, а тому економічні втрати та руйнування інфраструктури є значно меншими). Фактично до цієї групи регіонів відносяться лише дві області: Волинська та Рівненська, проте специфіка їх економічного розвитку потребує окремого підходу та аналізу ситуації.

До першої групи слід насамперед віднести: Донецьку, Луганську, Харківську, Запорізьку та Херсонську, а також певною мірою Миколаївську області. Кожна із них, тією чи іншою мірою, сьогодні втягнута в бойові дії, а частина їх території перебуває під окупацією. Це підпорядковує вказані регіони насамперед воєнним пріоритетам, зокрема в частині фінансово-бюджетного забезпечення та просторового розвитку. Натомість будь-які інвестиційні процеси (крім державного інвестування в пошкоджені об'єкти критичної інфраструктури) тут значною мірою заблоковані, принаймні до завершення активної фази бойових дій.

Друга група регіонів охоплює переважно області північної частини України, яка піддалася вторгненню на початку широкомасштабної військової агресії з боку Росії та Білорусі. Згодом ці території були звільнені й сьогодні перебувають у стані початкової відбудови. Проте частина їх території залишається замінованою. Водночас рівень небезпеки повторного вторгнення для них є високим. Щобільше, окремі їх міста і громади регулярно обстрілюються ворожою артилерією. До цієї групи регіонів слід віднести Чернігівську, Сумську, Житомирську, Київську (включаючи місто Київ), а також Одеську та частково Миколаївську області. Їх економічний та фінансово-інвестиційний потенціал розвитку сьогодні перебуває в латентно «замороженому» стані, хоча поступове відновлення інфраструктури постраждалих міст і громад, а також потреба у послідовному покращенні фортифікаційних споруд та оборонного обладнання на їх території передбачає залучення відповідних додаткових фінансових ресурсів та інвестицій, як з державного бюджету України, так і від міжнародних партнерів і донорських організацій. Водночас приватні інвестори, швидше за все, найближчим часом навряд чи суттєво збільшуватимуть свою активність в областях цього регіону.

Третя група – це області, які зараз не перебувають у зоні проведення наземних наступальних операцій ворога, проте знаходяться під умовною загрозою наближення лінії фронту. При цьому їх територія постійно обстрілюється російськими ракетами. Насамперед мова йде про Вінниччину, Дніпровщину та Черкащину (значною мірою це також стосується Кіровоградщини, Полтавщини та Хмельниччини). Вказані регіони фактично формують першу лінію тилового постачання українського війська, а також є доволі важливими з погляду його якісного транспортно-логістичного забезпечення. Водночас існує потреба у зміцненні безпекового потенціалу цих областей, оскільки об'єкти їх критичної та військової інфраструктури, а також центри життєзабезпечення населення неодноразово піддавалися ракетним атакам. До того ж зберігається ризик проведення диверсійних операцій на їх території. Це окреслює пріоритетні напрями нарощування економічного потенціалу зазначених областей з огляду на потребу в посиленні їх безпекової компоненти, а також диверсифікації транспортно-логістичної й виробничої інфра-

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

структури та їх модернізації. Разом із цим, вказані області мають змогу певним чином нарощувати свій економічний потенціал розвитку за рахунок релокованих підприємств та внутрішньо переміщених осіб. Основними пріоритетами їх економічної діяльності на найближчу перспективу мають стати: розбудова виробничої та соціальної інфраструктури, розвиток сфери послуг і торгівлі, а також налагодження якісного медичного забезпечення населення. В інвестиційній площині першочергова увага повинна приділятися розробці якісних інвестиційних пропозицій для вітчизняних та закордонних інвесторів (насамперед у сферах харчопереробки, будівництва, легкої та деревообробної промисловості, приладобудування тощо). Значною мірою цьому сприятиме розбудова індустріальних і технологічних парків, створення інноваційних кластерів, формування мережі бізнес-інкубаторів тощо.

Четверти група – це регіони, які можна назвати територією «глибокого тилу». Їх спільною рисою є розташування на заході країни, у тому числі уздовж кордону з країнами-членами ЄС. До їх числа відносяться Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області (сюди також можна частково віднести і Волинську область, проте її сусідство з Білоруссю не дозволяє цього зробити повною мірою). Вказані області можна також розглядати як своєрідний транзитно-логістичний хаб між Україною та ЄС. Крім того, сьогодні вони є основними базами для релокації бізнесу та розселення внутрішньо переміщених осіб. Водночас частина з них, через своє географічне розташування, є підвладними таким загрозам, як відтік трудових ресурсів (особливо кваліфікованих кадрів і молоді) за кордон, або ж посилення соціальної напруги передусім у прикордонних територіальних громадах).

І нарешті п'яту групу регіонів, яка, як зазначалося, складається лише з двох областей (Волинської та Рівненської), доцільно виокремити з огляду на те, що вони межують з Білоруссю. Це означає, що теоретично їх територія може бути піддана наземному вторгненню, як це свого часу сталося з Житомирщиною та Київщиною. Сьогодні Волинь і Рівненщина не стикаються з особливо серйозними економічними проблемами, проте вони потерпають від тривожних очікувань бізнесу та населення, що робить їх інвестиційний клімат не надто сприятливим. Таким чином, основні пріоритети економічного розвитку цих областей мають бути спрямовані на посилення їх обороноздатності. Попри це активізація господарського життя на їх території може також бути пов'язана з підтриманням поточної інвестиційної діяльності малого бізнесу, принаймні в головних секторах місцевої економіки.

Якщо звернути увагу на структурні аспекти розвитку економіки окремих регіонів нашої держави, то доводиться констатувати, що найбільше постраждали ті з них, які мали високу частку малих і мікропідприємств, як у виробництві продукції, так і в зайнятості та платежах до місцевих бюджетів. Адже згідно з опитуваннями, частка вітчизняних мікропідприємств, які не працюють, у травні-червні коливалася в межах 16-18%, тоді як у цей же період лише 1% великих підприємств були неактивними. Водночас великі підприємства мали найнижчу частку позитивних очікувань (32,9%), тоді як серед малих підприємств цей показник становив – 42,4%.³²

За даними Центру розвитку інновацій спільно з Офісом з розвитку підприємництва й експорту, найбільш негативно початковий етап війни вплинув на ділову активність у Сумській, Миколаївській та Херсонській областях. Одночасно суттєву позитивну динаміку своїх економічних позицій продемонстрували Тернопільська, Рівненська, Івано-Франківська та Черкаська області. При цьому трійку лідерів за підприємницькою

³² Ангел Є., Кузяків О., Федець І. Виробництво відновлюється, але малому бізнесу досі важко. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/business/virobnitstvo-vidnovlujetsja-ale-malomu-biznesu-dosi-vazhko.html>.

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

активністю продовжує очолювати місто Київ. На другому місці – Львівська область. На третьому – Київська. Далі йдуть: Хмельницька, Чернівецька, Полтавська та Івано-Франківська області. Показово, що в першій десятці також Волинська, Тернопільська і Черкаська області, але там немає Закарпаття. Водночас у другу половину рейтингу опустилися Одеська, Харківська та Запорізька області, перші дві з яких традиційно належали до числа лідерів.³³

Значною мірою це обумовлюється значним відтоком кадрів з цих областей. Адже Харків і Харківська область залишаються попереду за кількістю людей, що виїхали (понад 500 тисяч осіб). Понад 100 тисяч осіб покинуло Запорізьку, Херсонську, Миколаївську та Чернігівську області. Натомість в західних регіонах України, частка офіційно зареєстрованих ВПО складає понад 10% від всього наявного населення. До того ж у межах окремих областей розселення ВПО є дуже не рівномірним, що створює додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру, а почасти провокує напруженість у громадах, які приймають переселенців.³⁴

Найскладніше знайти роботу з-поміж усіх регіонів України у Харківській області, де цей показник становить 19 кандидатів на місце. У Запорізькій області він трохи менший – 17, в Одеській – 14, у Київській – 13. У самому ж Києві ситуація дещо краща: боротьба за місце точиться між дев'ятьма кандидатами. Найменша конкуренція за робочі місця у Львівській області: один-два кандидати на місце. Така ж ситуація і в інших західних областях, що пояснюється кількома факторами: по-перше, на заході бізнес не так сильно постраждав від обстрілів, як на сході чи півдні, а по-друге, на захід евакуюються підприємства з територій, на яких ідуть активні бойові дії, створюючи там нові робочі місця; по-третє, значна частина працівників релокованих зі сходу та півдня підприємств не переміщалась разом із ними, ці люди або залишились вдома, або ж виїхали за кордон.³⁵

Варто також зазначити, що на заході України більшість підприємців лише частково знизили обсяги своєї діяльності (четверта частина працює на рівні 70–90% від довоєнного рівня, а третина скоротила свою діяльність до 40–60% довоєнних обсягів. Водночас у центрі країни до 70–90% довоєнного рівня обсяги діяльності зменшили 27,4% бізнесу, а 23,6% бізнесу працюють на рівні 40–60% від довоєнних показників (проте 22,6% бізнесу майже повністю зупинили діяльність). Значно гірша ситуація в північних, південних і східних регіонах України. Там більшість опитаного бізнесу (відповідно 35,1%, 23,9% та 32,5%) заявляють про майже повне припинення роботи. Майже кожен п'ятий респондент на півночі й півдні країни та кожен другий респондент на сході заявляє про повну зупинку роботи. Позитивним є те, що станом на кінець червня приблизно 80% підприємств як на заході, так і в центрі, на півночі та на півдні України не планували релокації. Натомість відповідний показник у східних областях України становив лише 55,6%, а 41% підприємств сходу вже релокували свої виробничі потужності та персонал або ж здійснили це найближчим часом. Для регіонів та громад, які прихистили ВПО та релокований бізнес, це відкриває нові можливості щодо залучення цього підприємницького та людського капіталу в місцеву економіку. Проте, на жаль, поки що наявні в громадах та ОВА програми підтримки місцевої економіки не стали дієвим інструментом залучення релокованого

³³ Війна та регіони України: як змінюється привабливість для підприємців. Бізнес. Режим доступу: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/vijna-ta-regioni-ukraini-ak-zminuetsya-privablivist-dla-pidpriemciv>.

³⁴ Ткачук А, Третяк Ю. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. Інститут громадянського суспільства. Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/>.

³⁵ Гордійчук Д., Рихлицький В. Знайти роботу під час війни. Як змінився ринок праці в Україні. Економічна правда. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/14/688116/>.

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

бізнесу та економічного відновлення. Так, за даними опитувань, 95% підприємців не долучені до програм підтримки від громад та ОВА, або ж не знають про такі програми, а 80% бізнесу взагалі не взаємодіє з громадами чи ОВА.³⁶

Водночас багато громад активно включилися у вирішення соціальних і побутових проблем внутрішньо переміщених осіб, а також у створення умов для їх максимально швидкої культуральної інтеграції в місцеве суспільне середовище. Наприклад, у багатьох громадах центральних і західних регіонів України сьогодні активно створюються умови для працевлаштування вимушених переселенців, надання їм необхідної соціальної та психологічної допомоги, якісних медичних послуг, забезпечення житлом тощо.

Так, у Городищенській територіальній громаді на Черкащині створили окремий волонтерський пункт для збору, сортування та передачі речей на потреби закладам, які забезпечують тимчасове перебування внутрішньо переміщених осіб. Сюди приносять одяг, харчові продукти, засоби гігієни, промислові товари, банки та кришки для виготовлення м'ясних консервів. Крім того, у громаді започатковано культурно-освітню програму «Все буде Україна» для місцевих жителів і гостей. Одночасно створено культурний простір для людей, у життя яких увірвалася війна. В його межах організують та проводять тематичні зустрічі, виставки, екскурсії, майстер-класи, кінопокази, арттерапії та фітнес-терапії, малюнки на асфальті. Залучаються фахівці для психологічної реабілітації, формування стресо-стійкості та інформаційної гігієни для тимчасово переміщених осіб, а також для жителів громади.³⁷

Великобerezнянська територіальна громада на Закарпатті проводить системну роботу з вимушеними переселенцями, активно залучаючи їх до економічного та культурного життя громади. Це дає змогу одночасно ефективно розв'язувати соціальні проблеми внутрішньо переміщених осіб і долати наслідки завданих їм війною психологічних травм. Як наслідок, багато людей, що знайшли прихисток у громаді, все охочіше беруть участь у волонтерській роботі та разом з місцевими мешканцями допомагають забезпечувати українських вояків харчами, одягом, маскувальними сітками тощо. Також вони активно долучаються до спільного проведення дозвілля.³⁸

У Стрийській територіальній громаді на Львівщині планується збудувати для переселенців ціле модульне містечко. Воно має бути розміщене за 5 км від Стрия і оснащене сучасним культурним простором: 60 блокованих житлових будинків, три адміністративно-комерційних приміщення, сквер з дитячими майданчиками, два мініфутбольних поля, два тенісних корти та чотири автостоянки.³⁹

А Золочівська громада на Львівщині передала землю невеликими шматками в користування дрібним фермерам, які взялися забезпечувати громаду продовольством. Фермери розчистили землю, яка роками не використовувалася, та підготували її до посівної. Вирощений урожай планується переробити на муку в місцевих млинах та забезпечувати нею та іншими продуктами мешканців і внутрішньо переміщених осіб.⁴⁰

³⁶ Регіональні результати дослідження стану та потреб бізнесу в умовах війни. Center for Innovations and Development. Режим доступу: <https://cid.center/regional-results-of-the-study-of-the-state-and-needs-of-business-in-wartime/>.

³⁷ Культура: нові напрямки роботи в умовах війни. Городищенська територіальна громада. Режим доступу: <https://gornrada.gov.ua/news/1650536298/>.

³⁸ Громада на Закарпатті гуртує переселенців і допомагає їм адаптуватися. Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3453731-gromada-na-zakarpatti-gurtue-pereselenciv-i-dopomagae-im-adaptuvatisa.html>.

³⁹ Біля Стрия збудують 60 житлових будинків для переселенців. Zaxid.net. Режим доступу: [https://zaxid.net/bilya_striya_zbuduyut_60_zhitlovih_budinkiv_dlya_pereselentsiv_n1543271#:~:text="](https://zaxid.net/bilya_striya_zbuduyut_60_zhitlovih_budinkiv_dlya_pereselentsiv_n1543271#:~:text=)

⁴⁰ Громада на Львівщині підтримує дрібних фермерів в умовах війни. Земляк. Режим доступу: <https://zemliak.com/news/zemlya/3107-gromada-na-lvivshchini-pidtrimuye-dribnih-fermeriv-v-umovah-viyni>.

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

Вказані приклади є далеко не поодинокими. Подібні активності широко відбуваються у переважній більшості територіальних громад нашої держави, зокрема тих, які приймають вимушених переселенців. Це означає, що в культуральному сенсі (а саме в його семіотично-аксіологічному та семантично-смісловому контекстах, які є визначальними при вирішенні долі воєнних конфліктів, подібних тому, з яким стикнулася нинішня Україна), наша держава успішно протистоїть агресору. Саме тому йому не вдається здобути будь-яких оперативних, не кажучи вже про стратегічні, успіхів на нашій території. І саме тому сьогодні утримувати окуповані громади під своїм реальним контролем ворогу стає дедалі важче, а контури деокупації помітні все виразніше.

Завдяки неабиякій соціальній стійкості українських громад і моральній витривалості їх мешканців, а також зважаючи на їх здатність економічно і психологічно підтримувати одне одного, Україні вдалося досягнути високого рівня взаємної солідарності та співпраці громад, що стало запорукою високої ефективності міжмуніципального та міжрегіонального співробітництва як чинника успіху в протистоянні агресору. Саме це має стати запорукою успішного повоєнного розвитку економіки нашої держави.

Зважаючи на основні причини сучасних воєнних конфліктів, а саме на прагнення агресора отримати після війни «світ, кращий за довоєнний», варто констатувати, що Україні вже вдалося зламати сценарій окупантів. Суспільство відмовилося інтегруватися в «руській мір». Воно не прийняло його ані економічно, ані інституційно, ані ментально. Щобільше, навіть попри складні випробування, а подекуди й нелюдські страждання, більшість українців не те що не стали уподібнюватись до своїх ворогів, відповідаючи їм такою ж примітивною жорстокістю. Навпаки, вони чітко усвідомили свою кардинальну і навіть принципову відмінність над ворогом: і в сприйнятті цієї війни, і в способах її ведення, і в підходах до тилового забезпечення фронту, і в підтримці одне одного. Саме це і дає нам сьогодні відчутну психологічну, а відтак і військову перевагу.

Загалом слід відзначити, що українські громади і все наше суспільство в цілому доволі вдало проходять етап адаптації до цієї війни. Про це свідчить зростання позитивних очікувань підприємців у багатьох громадах і регіонах країни. Наприклад, на тлі зменшення рівня невизначеності як в середньо-, так і в короткостроковій перспективі, ділові очікування бізнесу покращуються. Частка підприємців, що повідомляють про зменшення виробництва, знизилась із 44,9% у червні до 27,5% у липні. Майже вдвічі знизився й відсоток тих, хто планує зменшення виробництва: із 14,0% у червні до 8,7% в липні. Натомість зростає питома вага тих підприємств, які починають використовувати свої виробничі потужності ближче до довоєнних обсягів та сподіваються на нові замовлення. Зокрема, у липні 36% підприємців почали працювати майже на повних обсягах виробництва (у травні таких було 17%, у червні – 30%). Також із 17,8% до 9,4% зменшилась частка тих, хто вважає, що кількість замовлень зменшиться. Щодо зайнятості, то відсоток тих, хто очікує зменшення кількості працівників в липні знизився до 14,0% (у червні їх було 5,3%). З 21,6% до 15,8% зменшився відсоток представників бізнесу, які повідомили про збільшення кількості співробітників у вимушених відпустках. Результати опитувань також свідчать, що потроху підприємства відновлюють і запаси сировини й матеріалів. Зокрема, частка опитаних, що повідомили про збільшення запасів сировини збільшилася з 6,9% до 7,8%, тоді як із 46,9% до 36,0% зменшилась частка тих, що вказав на їх скорочення. Відсоток тих, хто вважає, що протягом майбутніх пів року загальноекономічне середовище не зміниться, збільшилась майже вдвічі, із 25,4% до 42,5%. Водночас бізнес став

3. УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ТА РЕГІОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.

гірше оцінювати державну політику. У липні 2022 року лише 10% представників бізнесу оцінили цю політику позитивно (у травні це було 19%, а в червні – 16%). На думку експертів, це свідчить про брак чітких сигналів від держави, на які очікують підприємці, насамперед щодо базових правил економічної політики під час війни та принципів повоєнного відновлення.⁴¹

Це означає, що вже сьогодні слід активізувати зусилля з формування стратегії повоєнного економічного розвитку України та її регіонів. Одним з її базових пріоритетів має стати дерегуляція та демонополізація економіки.

⁴¹ Український бізнес під час війни. Щомісячне опитування підприємств. К.: ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». 2022. Вип. 3. 35 с.

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

Основним пріоритетом державної політики України в контексті протидії воєнним викликам і загрозам на повоєнному етапі розвитку її економіки має стати створення такого інституційного ґрунту, який би забезпечив максимально ефективне використання наявних людських, природних і матеріальних ресурсів країни з метою підвищення якості та комфортності життя її населення в безпечних соціально-економічних умовах. Це дасть змогу не лише здійснити успішну повоєнну модернізацію української економіки, але й подолати негативні наслідки війни, нівелювати її причини та не допустити їх повторення в майбутньому.

Водночас без адекватної системи принципів інституціоналізації еконо-мічної політики повоєнного розвитку забезпечити її належне формування та подальшу реалізацію навряд чи вдасться. Яскравим прикладом цьому може слугувати не лише закордонний досвід, але й нещодавня практика нашої держави, коли між 2014-м і 2022-м роками, вона так і не змогла провести необхідних інституційних трансформацій, що заблокувало реалізацію її євроінтеграційних і євроатлантичних прагнень. Через це спроможність адекватно протидіяти російській гібридній агресії в економічній, а відтак і у воєнній площині виявилася відверто низькою, що згодом вилилося в широкомасштабне наземне вторгнення.

Зважаючи на історичний досвід і європейські традиції, фундаментальну основу економічної політики повоєнного відновлення України мають скласти заходи з формування високоефективного конкурентного ринку, ґрунтованого на приватній власності та індивідуалістичній системі цінностей. Саме така економіка буде здатна успішно протистояти як нинішнім, так і майбутнім загрозам, оскільки максимально відповідатиме стандартам інституційного середовища ЄС. До того ж у цьому разі всі суб'єкти економіки виявляться достатньо вмотивованими для захисту наявних економічних цінностей та сформованих на їх основі інститутів. Власне це підтверджується й практикою більшості країн, які свого часу вдало подолали наслідки воєнних експансій на свою територію, а сьогодні належать до числа розвинених держав світу.

Це пояснюється тим, що у процесі формування конкурентної економіки, ґрунтованої на приватній власності та ринковому механізмі саморегулювання, виникає ціла низка супутніх позитивних синергетичних ефектів. Приватна власність стимулює високий рівень умотивованості еконо-мічних агентів підвищувати власну ефективність та дбати про посилення економічної безпеки держави, а ринковий механізм саморегулювання дозволяє оптимізувати розподіл ресурсів між різними секторами економіки, регіонами та суб'єктами господарювання, а відтак забезпечує їх найбільш ефективне використання.

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

Водночас слід відзначити, що основні контури повоєнного відновлення економіки закладаються ще під час ведення війни. Тому сьогодні Україні дуже важливо правильно визначити ті принципи та підходи, які надалі стануть засадничими при подоланні наслідків воєнної агресії.

Дослідники відзначають, що в першу чергу нам доведеться звертати увагу на викорінення економічних рудиментів довоєнної доби: структурної розбалансованості економіки, її технологічної низькоукладності, сировинної експортоорієнтованості, монополізації та картелізації багатьох ринків і, як наслідок, низької конкурентоспроможності бізнесу. Фактично відтворення довоєнної моделі розвитку України означатиме занепад нашої держави вже в найближчому майбутньому. Перспектив у такої моделі не існує. Тому повоєнний розвиток має спрямовуватися на кардинальну зміну структури економіки, її перехід від аграрно-сировинного до індустріально-інноваційного та послугового типу на основі створення сучасної високотехнологічної, цифровізованої економіки у контексті розгортання Індустрії 4.0. Одночасно це сприятиме європейській інтеграції нашої держави, адже ЄС потрібна успішна та інноваційна Україна, а не континентальний осередок відсталості, нестабільності та проблем.⁴²

Разом із цим, Україна повинна розглядати відновлення економіки після війни як великий інвестиційний проект, який дозволить запустити багато економічних процесів. Але при цьому важливо, щоб отримані кошти у вигляді фінансової допомоги від західних партнерів максимальною мірою використовувалися для створення нових робочих місць всередині України й забезпечували економічну модернізацію галузей, які цього потребуватимуть.⁴³

Одночасно слід якнайшвидше налагодити дієві механізми стимулювання інноваційного розвитку економіки, зменшення рівня її монополізованості та енерговитратності, покращення якості інфраструктури, скорочення непродуктивних соціальних видатків тощо. Методологічною основою такого підходу має стати уже згадувана нами еволюційна парадигма економічного розвитку та повоєнного відновлення.

Наприклад, А. Длігач у цьому зв'язку наголошує на тому, що повоєнне відродження України повинне ґрунтуватися на економічній свободі. Він також відзначає, що презентований у Лугано «План відновлення України», викликає багато запитань (і навіть непорозуміння), зокрема в наших міжнародних партнерів. Адже ані учасникам робочих груп, ані суспільству, ані світовому експертному середовищу своєчасно не було надано узгодженого тексту проекту цього Плану. В ньому відсутня також цілісна стратегічна візія, яку, власне, країну ми хочемо отримати. Немає логіки (стратегії) реалізації цієї візії. Немає узгоджених між собою стратегічних планів. Не збалансованим залишається і портфель проєктів. Загалом, попри те, що в окремих виступах на форумі в Лугано чітко звучало, що основою повоєнної модернізації України має стати економічна свобода, наразі План відновлення демонструє радше орієнтацію держави на збереження свого домінування в українській економіці.⁴⁴

⁴² Підоричева І. Ключові завдання повоєнного відновлення України. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kljuchovi-zavdannja-povojennoho-vidnovlennja-ukrajini.html>.

⁴³ Бураковський І. Процес відбудови економіки може тривати 10–15 років. Mind. Режим доступу: <https://mind.ua/news/20240487-proces-vidbudovi-ekonomiki-mozhe-trivati-1015-rokiv-ekonomist-burakovskij>.

⁴⁴ Длігач А. Ukraine Recovery Conference: трикутник відновлення. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/ukraine-recovery-conference-trikutnik-vidnovlennja.html>.

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

Зважаючи на це, доводиться констатувати, що сьогодні значна частина українських владних інституцій все ще залишається у старій парадигмі публічного управління та адміністрування. Більшість політиків і державних функціонерів схильні репродукувати рудименти пострадянського мислення. І навіть є загроза, що на повоєнному етапі саме це найбільше загрожуватиме втратою темпів економічного відновлення України та блокуванням її подальшої європейської інтеграції.

Таким чином, першим пріоритетом модернізації в контексті розвитку української економіки після війни має стати зміна принципів управління державою. Для цього слід створити нову систему державних інституцій, які діятимуть на принципах субсидіарності, солідарності й відповідальності перед суспільством. Така їх діяльність має контролюватися незалежними судами, антикорупційними органами та інститутами громадянського суспільства. Те, чого домагалися від України ЄС та інші країни-союзники, а також міжнародні фінансові інституції й донорські організації протягом усієї новітньої історії нашої держави, має бути реалізовано не як половинчата і «косметична» покровока умова для отримання чергового фінансового траншу, а як комплексна програма реформування державного управління на шляху до ЄС. Це є тією необхідною умовою, без якої економіка ніколи не зможе стати ефективною, а фінансові ресурси, прийняття законів та економічних рішень або застосування фіскальних і монетарних стимулів, швидше за все, працюватимуть, як і раніше, на інтереси окремих персон або груп, а не на інтереси всього суспільства та на майбутнє держави.⁴⁵

Важливим аспектом впровадження нової парадигми управління державою є зміна підходів до визначення місця та ролі державних підприємств в економіці України. Зокрема, сьогодні дедалі очевиднішою стає потреба в їх організаційній трансформації та подальшому переведенні на ринково-конкурентні засади функціонування. В умовах воєнного стану це насамперед стосується Державного концерну «Укроборонпром». Адже, як зазначають дослідники, 60% його підприємств становлять малі та середні, половина з яких до того ж втратили своє значення для потреб ЗСУ. На додаток до цього, близько 70% у структурі Укроборонпрому складають підприємства зі зношеністю основних засобів на понад 50%, а 25% зі зношеністю понад 80%. До складу Концерну також входить велика кількість фінансово нестабільних підприємств, включаючи ті, що вже перебувають у стані банкрутства. Основний контингент працівників підприємств Укроборонпрому – це люди віком понад 60 років. Середній дохід на одного працівника його підприємств у 20 разів менший ніж по цій галузі у світі, насамперед через надлишковий персонал, застарілі технології та низьку культуру виробництва. До того ж не можна оминути увагою того факту, що концентрація в одних руках функцій замовника, виконавця і контролера завжди приводить до інституційної деградації та морально-етичних деформацій, включаючи корупцію.⁴⁶

Доцільно також відмовитись від догматичних уявлень про важливе значення державних підприємств в економіці та можливості налагодити їх ефективну роботу «за прикладом розвинутих держав світу». Це є лише одним з відбитків тих застарілих підходів до реалізації економічної політики держави, які були сформовані в парадигмі адміні-

⁴⁵ Петрик О. Як зберегти українську державу. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-zberehti-ukrajinsku-derzhavu.html>.

⁴⁶ Сорока С. Укроборонпром: реформа або смерть. Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/06/17/7297590>.

стративно-планової економіки, а надалі перенесені на вітчизняний макроекономічний ґрунт. Мало того, саме їх найчастіше використовують в умовах здійснення зовнішньої гібридної агресії наші головні вороги, прагнучи досягати поставлених перед собою цілей. Таким чином, успішне економічне протистояння російській військовій експансії передбачає відмову від тих пострадянських догм, які домінують в українській економіці упродовж усього періоду після відновлення державної незалежності в 1991 р. Однією з них є переоцінка ролі держави, зокрема її основного «фінансового атрибута» – державного бюджету, в економічному розвитку країни. Адже радянська, а потім і російська економіка, які функціонували в контексті «бюджетної парадигми», продемонстрували цілковиту неспроможність розвиватися на інноваційних засадах та забезпечувати формування конкурентоспроможного бізнесу чи достатню диверсифікацію господарської діяльності.

З огляду на зазначене «дебюджетизація» має стати не лише одним з основних пріоритетів запобігання російській агресії в сучасних умовах, але й підґрунтям для розробки нових дієвих засобів економічного протистояння цій агресії на повоєнному етапі.

Передусім, важливо зберегти (відновити) курс, започаткований на стартовому етапі широкомасштабного вторгнення росіян, щодо мінімізації регуляторного впливу владних інституцій на функціонування бізнесу. Насамперед це стосується зниження рівня податкового навантаження, лібералізації дозвільних процедур, скорочення кількості контролювальних органів та їх повноважень тощо. Зокрема, варто нарешті втілити в життя задуми, пов'язані з диференціацією ПДВ за європейським зразком (передусім шляхом впровадження нульової ставки ПДВ на соціально значущі групи товарів), а також суттєво зменшити податки на працю (принаймні для малого бізнесу). Крім того, в короткостроковому періоді позитивний ефект може дати мінімізація митних бар'єрів або й цілковита їх ліквідація (крім випадків захисту внутрішнього ринку від субсидованого імпорту чи імпорту з недружніх країн).

Важливим засобом стимулювання розвитку підприємництва на повоєнному етапі відновлення України може стати інститут ФОП, особливо у разі повернення йому істинної економічної природи. Адже головним завданням, яке покладається на цей інститут, є заохочення фізичних осіб до реалізації своїх підприємницьких здібностей і талантів. До цього їх мотивують прості правила реєстрації бізнесу, легкість фінансового обліку та необтяжлива податкова звітність.

Зважаючи на зазначене, двома основними функціями інституту ФОП після війни мають стати:

1) розвантаження державного бюджету від частини соціальних виплат (коштом тих осіб, які зможуть забезпечити власну самозайнятність) і зменшення видатків на зарплати бюджетникам (за рахунок тих працівників бюджетної сфери, які почнуть займатися підприємницькою діяльністю);

2) покращення інституційного ґрунту для розвитку малого та середнього підприємництва шляхом залучення до нього все більшої частини найбільш успішних і підприємливих ФОПів.

Це означає, що нинішня складна і надміру регламентована система реєстрації та обліку ФОПів (попри всі спрощення, які мали місце протягом останнього часу) має бути заміне-

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

на на доволі легку та зрозумілу для будь-якої особи, яка ніколи не займалася і не планувала займатися бізнесом, включаючи працівників бюджетного сектору, студентів чи пенсіонерів. І якщо в частині реєстрації ФОП сьогодні вже запроваджено багато позитивних змін, то щодо обліку їх діяльності та звітності є велике поле для вдосконалення. По-перше, це стосується уніфікації податкових платежів для різних груп ФОПів (а в широкому сенсі – анулювання поділу ФОПів на різні групи). Адже чинний поділ ФОПів на групи, з встановленням відповідних вимог до кожної з них, свідчить, що сьогодні цей інститут радше функціонує в режимі квазімалого підприємництва, аніж як спосіб залучення до бізнесу фізичних осіб у спосіб самозайнятості. По-друге, слід відмовитись від збору з ФОПів фіксованого єдиного соціального внеску, щомісячне нарахування якого стає суттєвим бар'єром для залучення в цю сферу значної кількості потенційних підприємців.

Тобто, ФОП, не залежно від виду діяльності, мав би сплачувати певну фіксовану суму єдиного податку від свого загального доходу (отримані кошти мінус витрати на підприємницьку діяльність) за визначений податковий період. При цьому на повоєнному етапі тривалість такого податкового періоду доцільно встановити на термін одного календарного року, а суму податку визначити в 10% отриманого річного доходу. Облік має здійснювати сам підприємець, подаючи щорічну декларацію та сплачуючи відповідну суму податків до 31 січня наступного за звітним року. Водночас основною формою контролю діяльності ФОПів, зокрема щодо сплати ними податку, має стати зовнішнє спостереження (коли протягом року проводяться контрольні закупки або здійснюється вибірковий прихований моніторинг діяльності, а потім аналізується, чи відповідні доходи були показані в річній податковій звітності, чи ні). В разі виявлення порушень штрафні санкції мають накладатися лише після встановлення факту свідомого ухиляння від сплати податків чи правильного оформлення звітів, щоб уникати ефекту «покарання за помилку».

Так само до 10% від доходу слід зменшити величину ПДФО для малого, середнього та великого бізнесу. Це дозволить уникати чинної нині практики заниження сум оподаткування цим бізнесом шляхом використання ним інституту ФОПів. Щобільше, після війни доцільно змінити сам принцип справляння цього податку. Так, суб'єктом його сплати має стати фізична особа – отримувач доходу, а не підприємство – працедавець. Це дасть змогу одночасно вирішити два важливі економічні завдання: 1) посилити контроль з боку платників ПДФО (якими є більшість населення держави) за видатками місцевих бюджетів (до яких зараховується переважна частина цього податку); 2) підвищити рівень фінансової грамотності та соціальної відповідальності громадян, які будуть змушені самі відповідати за своєчасність сплати й коректність обрахунків (це також стане вагомим стимулом до формування «європейської ідентичності» платників податку та прискорить становлення в Україні громадянського суспільства).

Ще одним важливим напрямом реформування ПДФО в контексті європейської фіскальної традиції має стати зміна способу його зарахування до відповідного місцевого бюджету. Тобто, замість його сплати за місцем реєстрації підприємства – працедавця, як це є сьогодні, цей податок повинен зараховуватися до місцевого бюджету за місцем реєстрації чи фактичного проживання фізичної особи-платника (у разі створення адекватної системи реєстрації населення ці місця збігатимуться, адже фактичне проживання особи підтверджуватиметься відповідною довідкою про реєстрацію, яка, своєю чергою, буде потрібна при працевлаштуванні).

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

Для стимулювання розвитку малого підприємництва на повоєнному етапі (у тому числі шляхом поступового переходу в цю сферу частини ФОПів) для них варто запровадити податкові канікули зі сплати податку на прибуток на термін від трьох до п'яти років (у залежності від виду економічної діяльності).

І нарешті завершальною ланкою реформування фіскальної системи в Україні після війни має стати зміна принципів адміністрування податків. По-перше, це стосується переорієнтації податкових органів з виконання суто фіскальних на сервісно-фіскальні функції (у цьому разі запроваджується презумпція невинуватості платника податків, а фіскальні служби зобов'язуються надавати насамперед інформаційні послуги платникам і лише в разі систематичного порушення ними фіскальної дисципліни вдаватися до каральних санкцій. По-друге, більшість взаємодій між фіскальними органами та платниками податків доцільно перевести в цифрову форму, зокрема в онлайн-режим. Це також стосується і перевірок бізнесу.

Важливим напрямом оптимізації фіскальної системи України після війни в контексті політики європейської інтеграції та стимулювання розвитку підприємництва, а відтак і модернізації вітчизняної економіки на повоєнному етапі розвитку, є передача права адміністрування місцевих податків і зборів органам місцевого самоврядування відповідних територіальних громад. Це, з одного боку, підвищить рівень їх фінансової спроможності, а з іншого, розширить спектр можливостей місцевої влади щодо заохочення місцевого населення та внутрішньо перемішених осіб долучатися до підприємницької діяльності в громадах.

Водночас зворотною стороною всіх пропонованих змін стане суттєве скорочення надходжень до бюджетів різних рівнів (особливо до державного бюджету України), що вимагатиме зменшення державного сектору в економіці та обмеження соціальних видатків. Власне це і має стати другим пріоритетом повоєнної економічної модернізації України після «дебюджетизації».

За пів року активних бойових дій ми побачили, що соціальний захист населення в принципі не може бути забезпечений, якщо країна не здатна захистити себе від зовнішньої агресії. І якщо сотні мільярдів гривень з державного бюджету України спрямовувати на розбудову збройних сил та їх модернізацію, замість дотування пенсійного фонду та витрачання на житлові субсидії, то мільйони пенсіонерів і власників житла точно виявляться більш захищеними, ніж це сталося зараз. Саме тому соціальні видатки нічого не варті без надійної оборони та потужної конкурентоздатної економіки, ґрунтованої на ефективному державному управлінні, сучасному бізнесі та інноваційному підприємстві.

Переважна частина соціальної підтримки населення, особливо на повоєнному етапі розвитку, має здійснюватися через механізм громадських робіт. Фактично до них можуть залучатися усі категорії малозабезпечених громадян, включаючи тимчасово безробітних, за винятком обмеженого кола людей, не спроможних це робити за станом здоров'я чи за віком (але навіть у цьому разі існують варіанти використання різних видів соціального підприємництва).

Механізм громадських робіт можна поступово адаптувати в багатьох територіальних громадах вже сьогодні, навіть попри дію воєнного стану. Передусім це стосується тих внутрішньо перемішених осіб, які втратили роботу і потребують більш-менш пристойного заробітку. Адже розмір соціальних виплат для них є доволі символічним, а можливості активного залучення до економічного життя тих громад, на території яких їм доводиться

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

тимчасово проживати – обмеженими. Пріоритетними напрямками використання громадських робіт у цьому контексті можуть стати: сільське господарство та харчопереробка (у тому числі для забезпечення продовольчих потреб армії); транспортно-логістична сфера, а також відбудова пошкоджених ракетними обстрілами об'єктів інфраструктури, надання послуг зі складування, сортування та розподілу гуманітарної допомоги тощо. Окрема сфера громадських робіт, перспектива якої лише відкривається – житлове будівництво, у першу чергу будівництво тимчасового житла для переселенців у районах їх тимчасової дислокації, а також відбудова пошкодженої житлової та соціальної інфраструктури на звільнених територіях.

Іншим напрямом зменшення бюджетних видатків у контексті реалізації пропонованих заходів з мінімізації фіскального навантаження на українську економіку після війни, є проведення кардинальних змін у системі пенсійного забезпечення. Передусім це стосується збільшення пенсійного віку до того рівня, який може бути забезпечений доходами Пенсійного фонду (без дотацій з державного бюджету). Одночасно слід переглянути практику надання пільгових пенсій для колишніх високопоставлених чиновників і компартійних діячів, а також удосконалити спосіб диференціації розмірів пенсій для різних категорій працівників у залежності від стажу їхньої роботи.

Збалансування доходів і видатків Пенсійного фонду також передбачає тимчасову відмову від практики виплати повного розміру пенсії тим особам пенсійного віку, які ще працюють. Насамперед це стосується працівників бюджетної сфери. В залежності від виду діяльності та віку такого пенсіонера доцільно запровадити відповідні коефіцієнти таких виплат, наприклад на рівні 70%, 50%, 30% від розміру пенсії, або ж нульової ставки. Ще одним важливим пріоритетом зменшення видаткової частини державного бюджету України на повоєнному етапі розвитку покликане стати реформування системи фінансово-бюджетного забезпечення науково-освітньої сфери. Передусім мова йде про переведення наукових установ, зокрема інститутів НАН України та галузевих академій (НААН, АМН тощо) виключно на проєктне фінансування. Одночасно слід скоротити бюджетне замовлення для державних закладів вищої освіти завдяки зменшенню місць на безоплатній формі навчання, обмеживши її лише вузьким колом чітко визначених спеціальностей, пріоритетних для повоєнного розвитку держави. При цьому зі студентами (слухачами) бюджетної форми навчання мають підписуватися відповідні угоди, які передбачатимуть роботу за державним скеруванням після отримання диплома, протягом не менш ніж 5 років (або ж повернення до державного бюджету подвійної вартості навчання, встановленої для студентів платної форми за відповідною спеціальністю).

Разом із цим, зменшення рівня бюджетного фінансування закладів вищої освіти в Україні має супроводжуватися суттєвим зростанням їх академічної свободи та автономності. Це значно підвищить інноваційний потенціал розвитку вітчизняної економіки після війни, а також сприятиме посиленню мотивації закладів науково-освітньої сфери до співпраці з закордонними партнерами та з органами місцевого самоврядування й підприємницькими структурами тих регіонів і громад, на території яких вони розташовані або здійснюють свою діяльність.

Власне активізація співпраці місцевої влади з науковими установами та інститутами громадянського суспільства на повоєнному етапі розвитку має стати одним з пріоритетів державної регіональної політики, відображеним в оновленій Державній стратегії регіонального розвитку України (ДСРР). Прийняття такої Стратегії слід визнати одним з першочергових завдань після завершення активної фази війни, а напрацювання її

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

концептуальних засад, структури та основних положень потрібно розпочати вже зараз.

Експерти відзначають що важливою складовою оновленої ДСРР на повоєнний період має стати комплексний План відновлення регіонів, який за своєю суттю повинен бути стратегічним планувальним документом для стабілізації ситуації в усіх регіонах країни з метою стимулювання їхнього розвитку після війни. При цьому в ДСРР слід чітко означити типологізацію українських макрорегіонів за критерієм їх близькості до лінії фронту та наслідками бойових дій (бомбардувань, обстрілів), а також вказати головні орієнтири щодо спеціалізації кожного макрорегіону в економіці держави з урахуванням його повоєнного потенціалу. Крім того, ця Стратегія повинна визначити типи уражених територій і територіальні громади, які постраждали від бойових дій, включаючи класифікування цих типів у залежності від об'єктивних показників: ступеня руйнування їх інфраструктури, стану місцевої економіки, демографічної ситуації тощо. При цьому вкрай важливо, аби заходи з відновлення регіонів та територій мали системний характер, базувались на правдивій інформації та достатньо вірогідних прогнозах щодо внутрішніх та зовнішніх загроз і можливостей для відповідних регіонів чи територій. Тому замість прагнення створювати нову нормативну базу під відновлення країни, доцільніше розвивати систему планувальних документів, які уже склались останніми роками і які відповідають кращій європейській практиці нормативного регулювання регіонального розвитку. Адже різні українські регіони й територіальні громади внаслідок війни мають суттєво відмінні втрати, а відтак потребують різних підходів до планування розвитку чи відновлення. Навіть в межах одного регіону часто є громади, де більшість поселень були або зруйновані через бойові дії, або розграбовані під час окупації, а є громади, які не мають руйнувань взагалі і яких оминула окупація. І в першому, і в другому випадках, мова йде про необхідність певного синхронізованого планування відновлення одних і розвитку інших територіальних громад в межах одного регіону. Аналогічна ситуація і в цілому по Україні. Навіть регіони, які загалом не мають уражених територій, стикаються з новими викликами, які породила війна – вимушені переселенці, розрив коопераційних зв'язків, порушення логістики, обмеження експорту/імпорту тощо.⁴⁷

Наприклад, для тилових регіонів Західної України, особливо тих, що межують з ЄС, доволі важливим пріоритетом повоєнного відновлення є диверсифікація бізнесу за участю релокованих підприємств, а також подальший розвиток ІТ-галузі та креативних індустрій. При цьому слід не допустити зниження інвестиційної привабливості сфери обслуговування, зокрема стимулювати залучення іноземних інвестицій в реалізацію спільних з європейськими партнерами проєктів, пов'язаних з розвитком транспортно-логістичної та прикордонної інфраструктури, туристично-відпочинкової індустрії, сфери торгівлі та побутового обслуговування населення. Цьому сприятиме будівництво нових автопортів, виставково-ярмаркових центрів, транзитних хабів, модернізація інфраструктури ділового та відпочинкового туризму тощо.

З іншого боку, муніципалітетам із не постраждалих територій, які приймають внутрішньо переміщених осіб у школах та інших закладах освіти та бюджетних установах, варто допомогти впоратися з ситуацією коштом державного бюджету. Також у цих громадах варто стимулювати економічну активність з метою створення додаткових робочих місць для переселенців.⁴⁸

Крім того, регіони «тилового забезпечення», які не межують з ЄС, можуть успішно

⁴⁷ Ткачук А., Третяк Ю. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. Інститут громадянського суспільства. Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/>.

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

використовувати для відновлення власної економіки такі інструменти, як створення кластерів, розбудова індустріальних парків чи модернізація об'єктів виробничої й соціальної інфраструктури.

Ті ж регіони, безпека яких є певним чином загроженою через втрати від бойових дій чи наближеність до російського й білоруського кордонів, повинні інтенсифікувати процес залучення малого бізнесу до так званої «воєнної економіки». У цьому контексті слухними є думки тих українських науковців, які вважають за доцільне збільшувати інвестиції приватних осіб у малий воєнний бізнес, починаючи з пошиття військового одягу й завершуючи виготовленням патронів, снарядів і зброї. Крім того, малі підприємці можуть успішно виробляти якісні бронезилети, шоломи, тактичні окуляри, засоби для зберігання харчів та боєприпасів, медичне обладнання вже сьогодні. При цьому невеличкі підприємства можуть мати й підземну локалізацію, що значно ускладнить можливість їх потенційних ракетних уражень.⁴⁹

База власних ресурсів громад, і насамперед місцева податкова база, яка сильно постраждала від війни, має бути максимально захищеною. Якщо будуть створені економічні стимули для бізнесу в постраждалих районах, зокрема у вигляді зон без оподаткування або загального зниження податків, то це не повинно відбуватися коштом місцевих бюджетів, оскільки муніципалітети мають менше фіскальних і монетарних інструментів, ніж уряд, щоб долати негативні наслідки економічних спадів.⁵⁰

Водночас у такі регіони й громади необхідно максимально швидко повернути людей, які виїхали, ховаючись від війни. Тому для повоєнного розвитку регіонів, які найбільше постраждали від воєнних дій і які знаходяться в межах Східного макрорегіону, особлива підтримка має надаватись мікробізнесу домогосподарств, малому та середньому підприємству, що використовує місцеву сировину, трудові ресурси, орієнтується на регіональний ринок і є менш цікавим для уражень з боку агресора. До того ж у громадах і регіонах, близьких до кордону з РФ і Білоруссю, де суттєво скорочується населення, ускладнюється ведення підприємницької діяльності, погіршується демографічна ситуація, потрібно розширювати заліснення територій перспективними видами деревини: як палива і як сировини для виробництва меблів. Водночас у Центральному та Західному макрорегіонах має бути відкрито мережу проєктних та виробничих структур для розробки та виготовлення передової військової техніки, у тому числі через кооперацію із західними компаніями, використовуючи інструменти індустріальних та технологічних парків. Заслугує на увагу переміщення у центральні та західні регіони виробництва критично важливих озброєнь та боєприпасів зі східних та північних регіонів.⁵¹

Важливим напрямом адаптації економіки українських регіонів до сучасних викликів глобалізації та до реалій воєнного стану є формування нової парадигми розвитку вітчизняної енергетики. Перші кроки у цьому напрямі вже зроблені шляхом приєднання України до спільної енергетичної системи ЄС. Це дозволяє сподіватися на суттєву модернізацію української енергетики та на збільшення обсягів експорту електроенергії

⁴⁸ Дацишин М. Як відновити місцеве самоврядування від наслідків війни? Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/5/7362004/>.

⁴⁹ Сімонова Л. Інвестиції: на потреби війни мають працювати мініпідприємства, розосереджені по всій країні й підтримані коштами приватних інвесторів. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/investitsiji-na-potrebi-vijni-majut-pratsjuvati-minipidprrijemstva-rozoseredzheni-po-vsij-krajini-j-pidtrimani-koshdami-privatnikh-investoriv.html>.

⁵⁰ Дацишин М. Як відновити місцеве самоврядування від наслідків війни? Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/5/7362004/>.

⁵¹ Ткачук А., Третяк Ю. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. Інститут громадянського суспільства. Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/>.

до європейських держав.

Наявна система високовольтних ліній електропередачі дозволяє Україні експортувати до 2000 МВт електроенергії. Можливість експортувати електроенергію в таких кількостях по-новому відкриває українську електроенергетику для потенційних інвесторів, як європейських, так і внутрішніх. Адже сьогодні стає все більш зрозуміло, що найближчим часом на експорті електрики зможуть заробляти не лише традиційні українські монополії.⁵²

Насамперед це сприятиме повоєнному відновленню економіки центральних і західних регіонів України. Але для цього мають бути розроблені відповідні інвестиційні пропозиції для закордонних енергетичних компаній. Крім того, вони можуть стосуватися нафтогазової та вугільної промисловості. Адже наявні поклади вуглеводнів у цих регіонах можуть приваблювати інвесторів з цілого світу, особливо на тлі неадекватної поведінки на світовому енергетичному ринку російських компаній. В перспективі це може сприяти створенню низки кластерів за участі іноземного капіталу, на базі яких здійснюватиметься видобуток, збагачення та переробка відповідних видів енергетичних ресурсів.

Ще одним пріоритетом розвитку енергетичного сектору регіонів України є відновлювана енергетика. Цей сегмент енергоринку найближчим часом може притягнути додаткові інвестиції в розвиток так званих «тилових» областей центральної частини України, які, з одного боку, мають непогані умови для розбудови мережі сонячних і вітрових електростанцій, а з іншого – володіють достатнім потенціалом для створення сучасної інфраструктури як генерації, так і транспортування електроенергії.

Натомість для тих регіонів, які перебувають значно ближче до зони бойових дій, або ж межують з російським і білоруським кордонами, головними пріоритетами відновлення економічного потенціалу після війни можуть стати: будівельна індустрія, ІТ-сфера та воєнна логістика. Передусім це стосується залучення приватних інвестицій і бюджетних коштів, а також грантових ресурсів у відбудову тих міст і сіл, які постраждали від російської агресії. Водночас тут можна розбудовувати мережу складів і логістичних центрів (у тому числі військового призначення), обладнаних за найвищими сучасними інженерними стандартами, у тому числі – на мобільних платформах і в підземних сховищах. Наприклад, досвід Ізраїлю показує, що убезпечити громадян та об'єкти інфраструктури від ракетних обстрілів (зокрема осколкових уражень) можуть доволі прості, але добре продумані будівельно-інженерні конструкції, в тому числі й підземного базування.

Слід також наголосити на тому, що стратегії та плани розвитку областей і громад тих областей, які перебувають у зоні підвищеної небезпеки (насамперед північних, центрально-східних і південно-східних областей) мають бути видозмінені з урахуванням пріоритетів формування «одноповер-хових поселень». У цьому сенсі особливого значення набуває реконструкція та відновлення сільських територій, включаючи їх осучаснення й рівномірне заселення. Це означає, що сільське господарство таких регіонів має передусім орієнтуватися на дрібнотоварне аграрне виробництво та створення розгалуженої мережі малих переробних підприємств. Поряд з розв'язанням безпекових питань, це також дозволить наростити фінансово-інвестиційний потенціал згаданих регіонів завдяки розселенню та працевлаштуванню значної кількості осіб, які через бойові дії втратили власне житло та роботу.⁵³

Ще одним напрямом повоєнного відновлення економіки регіонів і громад, які

⁵² Бно-Айріян М. Криза можливостей. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kriza-mozhливостей.html>.

⁵³ Шарий Г. Як невійськовим шляхом посилити обороноздатність України. Урядовий кур'єр. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-nevijskovim-shlyahom-posiliti-oboronozdatnist-/>.

4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ГРОМАД І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.

сьогодні наближені до зони бойових дій, є розвиток медичної сфери. Пріоритетним у цьому контексті є використання кластерного механізму залучення передових технологій і наявного досвіду роботи з іноземних держав, передусім США, Великобританії, Ізраїлю, Південної Кореї та Австралії.

І звичайно ж, не можна оминати увагою той економічний потенціал, яким володіє оборонна промисловість України з погляду перспективи повоєнного розвитку громад і регіонів нашої держави. Насамперед це стосується модернізації та просторової диверсифікації підприємств Укроборонпром, включаючи приватизацію частини його підприємств за участі потужних закордонних інвесторів. До числа пріоритетних регіонів України для локалізації підприємств ВПК варто віднести такі області, як Закарпатська, Чернівецька, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, а також Хмельницька, Вінницька та Черкаська.

Підсумовуючи аналізування перспектив повоєнного розвитку різних областей і територіальних громад України, слід відзначити, що першо-чергового значення для відновлення їх економічного потенціалу в усіх без винятку куточках нашої держави має надійний захист інвестицій і поступове зниження трансакційних витрат інвесторів. Для цього українській владі слід вже сьогодні розпочати створення передумов для поліпшення інвестиційного клімату та гарантування інвестицій шляхом поєднання державних зобов'язань з міжнародними, наприклад, з тими, що надаються у рамках співпраці з Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) за ізраїльською моделлю. Це дасть можливість розглядати Україну як перспективний напрям для інвестицій навіть в умовах високих ризиків. Також доцільно звернути увагу на можливість визнання юрисдикції Великої Британії та Сінгапуру у спорах інвесторів з державою, що дозволить посилити захист активів і знизити ризики інвесторів. Крім того, суттєвому зниженню вартості інвестицій сприятиме звільнення компаній від сплати податків на суму вкладених інвестицій, або ж компенсація відсоткових ставок за кредитами на капітальні інвестиції та операційну діяльність.⁵⁴

І на завершення, доцільно вказати на вагоме значення інформаційної політики в забезпеченні успішного повоєнного розвитку економіки громад і регіонів України, зокрема в контексті європейської інтеграції нашої держави. Це стосується як створення сучасних інформаційних платформ, інтегрованих у європейський інституційний простір, так і наповнення їх якісним контентом. Це дасть змогу належним чином популяризувати економічний і туристичний потенціал українських регіонів і громад у середовищі потенційних інвесторів і ділових партнерів, а також залучати грантодавців до фінансування повоєнної відбудови постраждалих міст і сіл.

Одночасно відбуватиметься становлення мереж креативних індустрій та сучасних інформаційно-освітніх центрів на відповідних територіях, що дозволить забезпечувати системний обмін інформацією між органами їх місцевого самоврядування та представниками бізнесу й іноземними компаніями. Пріоритетними сферами такої взаємодії повинні стати: трансфер інноваційних технологій, обмін досвідом у сфері енергомодернізації комунального господарства та місцевої й регіональної економіки загалом, зниження енерговитратності бізнесу та житлово-комунального господарства, розбудова та модернізація об'єктів транспортно-логістичної, інформаційної, маркетингової, інституційної та інноваційної інфраструктури громад і регіонів тощо.

⁵⁴ Гужва І., Іванов Є. Яких російських товарів позбулися західні ринки. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jakikh-rosijskikh-tovariv-pozbulisja-zakhidni-rinki.html>.

5. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОРГАНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ.

Війна в Україні, яка сьогодні знаходиться у своїй найгарячішій фазі, зумовлена глибокими суперечностями в українсько-російських відносинах, які протягом тривалого періоду сформувалися відразу в кількох базових соціальних площинах. По-перше, у цивілізаційній (українське суспільство зробило вибір на користь західної цивілізації з її демократичними принципами публічного врядування, а російське залишилось у полоні старих пост-імпреських і пострадянських амбіцій, спираючись на традиційну євразійську деспотію та авторитаризм). По-друге, в економічній (Україна, хоча і не без проблем, рухається в бік конкурентної ринкової економіки, яка ґрунтується на особистій свободі громадян та на їх індивідуальній ініціативі, тоді як російська економічна модель розвернута в бік відтворення системи державного монополізму, з його незмінними атрибутами: централізацією управління й тотальним контролем влади за всіма сторонами економічного життя суспільства). По-третє, в інституційній (в Україні активно формується розгалужена мережа інститутів «горизонтального» типу, покликаних забезпечити максимально широку участь громадян в активному соціально-економічному та суспільно-політичному житті, тоді як російське інституційне середовище обмежене доволі жорстким «вертикальним» каркасом, в якому головну роль відіграють владні інституції та афілійовані з ними політичні й економічні структури).

Власне кажучи, коли несумісність української та російської парадигм розвитку в усіх трьох описаних фундаментальних площинах виявилася настільки очевидною, що почала загрожувати остаточним розривом їх культуральної спільності, тоді й розпочався воєнний конфлікт (спочатку гібридний, а потім і «гарячий»). Тобто, головна мета широкомасштабного вторгнення російських військ на територію нашої держави полягає у прагненні знищити всі здобутки та надбання української держави після відновлення своєї незалежності в 1991 р.: в цивілізаційному, економічному та інституційному вимірах. Законним підсумком такої війни, на думку агресора, мало би стати повернення України в лоно «руського міра», з усіма його «принадами»: тоталітаризмом, примітивністю економіки, безініціативністю населення, його колективною безвідповідальністю та суспільною покорою, бідністю тощо.

Таким чином, протистояння у цій війні вимагає від українців першо-чергової концентрації на захисті саме тих здобутків, на які здійснюється основна атака росіян. Бо їх втрата, навіть у разі перемоги на полі бою, означатиме, що ворог досягнув поставлених перед собою цілей.

5. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОРГАНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ.

Власне це ж підтверджується і досвідом багатьох інших держав, які свого часу стикалися з ситуаціями, подібними до нинішньої української, в тому числі долаючи наслідки російської воєнної агресії. Запорукою успішного протистояння їй в економічній площині, а надалі й основою стрімкого відновлення та модернізації економіки після завершення бойових дій як правило ставали: демонополізація ринків та стимулювання розвитку підприємництва, децентралізація влади і розвиток місцевого самоврядування, поліпшення якості людського та соціального капіталу шляхом надання пріоритетного значення розвитку науково-освітньої сфери та розбудові інститутів громадянського суспільства, створення сприятливого інвестиційного клімату для здійснення трансферу інноваційних технологій та залучення фінансових ресурсів у пріоритетні сектори національної економіки.

Перші пів року війни показали, що українське суспільство гідно протистоїть агресору в захисті своїх цінностей і надбань, здобутих за весь період державної незалежності. Система організації влади продемонструвала неабияку стійкість, завдяки чому ворогу так і не вдалося її дестабілізувати. Самоврядні інституції й територіальні громади засвідчили надзвичайно високий рівень фаховості своїх працівників, їх патріотизму, відповідальності та самоорганізації у всіх аспектах своєї діяльності, що забезпечило достатній контроль над ситуацією на місцях, навіть у зоні бойових дій. А бізнес у співпраці з інститутами громадянського суспільства створили напрочуд дієву систему волонтерської допомоги армії та внутрішньо переміщеним особам, не допустивши наростання соціальних проблем в умовах дії воєнного стану.

Не зважаючи на це, сьогодні перед українською владою різних рівнів постають нові виклики та завдання, передусім пов'язані з необхідністю створення надійного соціального та інституційного ґрунту для повоєнного економічного розвитку країни.

Рекомендації для органів державної влади

Головним завданням органів державної влади України, яке покладається на них у контексті подолання негативних наслідків війни та здійснення успішної повоєнної економічної модернізації країни в площині політики європейської інтеграції, є створення необхідних інституційних передумов для утвердження конкурентного устрою вітчизняної економіки. Тобто, замість намагання здійснювати безпосереднє управління економічним відновленням окремих галузей і регіонів за допомогою різних інструментів і засобів регуля-торної політики (структурної, соціальної, зовнішньоекономічної тощо), пріоритетного значення слід надати конституюванню конкурентного устрою національної економіки. Передусім це має відбуватися шляхом непохитного впровадження принципів субсидіарності, свободи підприємництва, конкурентності бізнесу, транспарентності та демократичності врядування в процесі організації повоєнного економічного розвитку.

До основних пріоритетів такої політики насамперед належать:

впровадження заходів, спрямованих на виконання взятих на себе Україною зобов'язань як країни-кандидата на членство в ЄС, а також інших міжнародних зобов'язань держави;

модернізація оборонної промисловості та зміцнення національної й економічної безпеки держави, передусім в контексті її адаптації до євро-атлантичних стандартів розвитку та налагодження ефективної роботи підприємств ВПК;

завершення адміністративно-територіальної реформи та проведення реальної

5. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОРГАНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ.

децентралізації влади за прикладом країн-членів ЄС, насамперед шляхом неухильного впровадження в роботу органів державної влади та органів місцевого самоврядування різних рівнів принципів субсидіарності, транспарентності й демократичного врядування; розробка оновленої Державної стратегії регіонального розвитку з окресленням головних пріоритетів повоєнного економічного відновлення регіонів, враховуючи наслідки війни для кожного з них;

■ здійснення декартелізації ринків та деолігархізації економіки через впровадження сучасних засобів стимулювання відкритої конкуренції в усіх сферах суспільно-політичного та соціально-економічного життя країни, включаючи підвищення ефективності роботи антимонопольних та анти-корупційних органів, а також судових інстанцій;

■ мінімізація бюджетного перерозподілу ВВП завдяки усуненню з видаткової частини державного бюджету непродуктивних соціальних виплат, а також дотацій неефективним підприємствам низки галузей економіки з одночасним зниженням рівня фіскального навантаження на малий і середній бізнес, передусім шляхом диференціації ПДВ за прикладом країн-членів ЄС та зменшення податків на працю; спрощення системи адміністрування податків з метою стимулювання підприємницької активності; передача права адмініструвати місцеві податки та збори органам місцевого самоврядування територіальних громад.

Рекомендації для органів регіональної влади

■ Організаційно-управлінськими пріоритетами діяльності регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування українських областей, спрямованими на прискорення їх повоєнного економічного розвитку мають стати:

■ регіональне стратегування та бюджетування, включаючи адаптацію стратегій і програм регіонального розвитку до повоєнних умов розвитку кожного регіону та їх узгодження з оновленою Державною стратегією регіонального розвитку; забезпечення належного фінансування заходів, передбачених регіональними стратегіями та програмами розвитку;

■ налагодження ефективних ділових комунікацій та оптимізація інституційних взаємодій з органами державної влади, а також з органами місцевого самоврядування субрегіонального й локального рівнів з метою взаємоузгодженої реалізації заходів, спрямованих на швидку повоєнну відбудову економіки регіонів, зокрема модернізацію та адаптацію до умов повоєнного економічного розвитку об'єктів їх інфраструктури та житлово-комунального господарства;

■ поглиблення співпраці з владними інституціями державного, суб-регіонального та місцевого рівнів задля успішного завершення адміністративно-територіальної реформи та остаточного досягнення всіх її цілей, передусім щодо здійснення реальної децентралізації влади та формування на цій основі нової системи розподілу владних повноважень та міжбюджетних трансферів за прикладом країн-членів ЄС;

■ координація міжрегіонального і транскордонного співробітництва з партнерами з країн членів ЄС, включаючи реалізацію проєктів з розбудови мережі міжнародних транспортних коридорів, створення транскордонних кластерів, будівництва нових об'єктів прикордонної інфраструктури, підвищення ефективності використання потенціалу регіональної й транскордонної туристичної індустрії, диверсифікація та інтенсифікація транскордонних та міжрегіональних культурно-освітніх програм і проєктів тощо;

5. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОРГАНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ.

■ нарощування підприємницького, наукового й інноваційного потенціалу регіону шляхом сприяння в налагодженні більш тісних і взаємовигідних зв'язків між бізнесом, науковими установами та інститутами громадянського суспільства, зокрема щодо реалізації важливих регіональних проєктів з розвитку транспортно-логістичної та інженерної інфраструктури, створення кластерів, індустріальних і наукових парків, покращення інвестиційного клімату, модернізації виробничих систем тощо;

■ реалізація заходів з промоції регіону та просування його економічних інтересів на загальнодержавному та міжнародному рівнях, формування пакета інвестиційних пропозицій для потенційних внутрішніх і закордонних інвесторів, здійснення регіонального маркетингу, промоція на внутрішньому та зовнішньому ринках регіонального туристичного продукту.

Рекомендації для органів місцевого самоврядування територіальних громад

■ Базовою ланкою економічного відновлення України після війни слід визнати територіальні громади. Саме на органи їх місцевого самоврядування має покладатися ціла низка функцій, пов'язаних зі створенням надійного та якісного адміністративно-управлінського й соціально-економічного ґрунту для успішного повоєнного розвитку країни. Частина з цих функцій стають актуальними вже сьогодні. Зокрема це стосується:

■ адаптації стратегій розвитку територіальних громад до умов повоєнного відновлення з урахуванням тих змін, які відбуваються в регіональних стратегіях і програмах розвитку, передусім щодо визначення ролі та місця відповідних громад і субрегіонів, на території яких вони знаходяться, в пріоритетах повоєнної економічної модернізації регіону;

■ стимулювання розвитку підприємництва на території громади усіма можливими силами та засобами, включаючи проведення активної просвітницької, інформаційно-пропагандистської та організаційної роботи, а також розбудови відповідної інженерної і транспортно-логістичної інфраструктури (передусім із залученням фінансових засобів і ресурсів за програмами міжнародної технічної допомоги; грантів, які надаються міжнародними організаціями, доброчинцями та урядами іноземних держав; отримання фінансування від ДФРР тощо);

■ використання потенціалу міжсекторного партнерства та партисипативного управління для успішного повоєнного відновлення економіки громади та для її своєчасної адаптації до нових соціально-економічних викликів, спричинених війною; сприяння розвитку громадської активності мешканців громади та розбудова на її території мережі ефективних громадських організацій; максимально широке залучення мешканців громади до процесів обговорення та прийняття важливих управлінських рішень, пов'язаних з її подальшим розвитком, широко впроваджуючи демократичні практики публічного управління за аналогією з громадами країн-членів ЄС;

■ цифровізація механізмів управління територіальними громадами із широким впровадженням ресурсів з відкритими даними: Інтернет, соціальні мережі, місцеві телеграм-канали та електронні ЗМІ тощо;

■ посилення безпекового компонента в розвитку економіки громади шляхом врахування наявних ризиків можливого повторення ракетних чи артилерійських обстрілів її території, або ж вчинення диверсій на об'єктах, які мають важливе оборонне чи господарське значення; співпраця з регіональними органами державної влади та відповідними

5. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ОРГАНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ.

військовими відомствами щодо розміщення на території громади об'єктів транспортно-логістичної та іншої воєнної інфраструктури, а також структурних підрозділів оборонних підприємств, у тому числі підземного базування; формування мережі належним чином обладнаних сховищ, як для місцевого населення, так і для можливого зберігання там запасів харчів, палива та інших критичних ресурсів на випадок повторних атак.

Крім того, для тих територіальних громад, які приймають релокований бізнес і внутрішньо переміщених осіб актуальним є створення умов для максимально повного використання потенціалу такого бізнесу та інтелектуального і трудового ресурсу вимушених переселенців у повоєнному економічному розвитку громади (передусім у тому разі, якщо ВПО не планують або тимчасово не можуть повернутися в місця постійного проживання). Зокрема це стосується ініціювання створення виробничих кластерів та індустриальних парків з одночасним облаштуванням поблизу них соціального житла (постійного або тимчасового), працевлаштування частини внутрішньо переміщених осіб і забезпечення їм належних житлових і побутових умов, сприяння культуральній інтеграції переселенців у місцеве соціальне середовище на засадах європейських цивілізаційних цінностей.

Натомість для громад, які знаходяться в зоні підвищеного ризику можливих воєнних провокацій або повторення атак, включаючи небезпеку наземного вторгнення (передусім тих, що розташовані недалеко від російського чи білоруського кордону або від тимчасово окупованих територій) варто розробити модель «москітизації» власної економіки шляхом розосередження виробничих потужностей та об'єктів комунальної й соціальної інфраструктури на значній кількості мікропідприємств, або ж у невеликих мобільних закладах побутового обслуговування населення, медицини та освіти.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

Борщевський Віктор, доктор економічних наук, завідувач кафедри державного управління Українського католицького університету, провідний науковий співробітник ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (науковий редактор).

Куропась Ірина, магістр міжнародних відносин, менеджерка Агенції місцевого економічного розвитку Яворівщини, координаторка Робочої групи «Економічна інтеграція та зближення з політиками ЄС» Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства.

Микита Орест, магістр державного управління, член Робочої групи «Економічна інтеграція та зближення з політиками ЄС» Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Амелін А. За прикладом Ізраїлю. Як Україні відновити економіку після війни. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-rosiji-proti-ukrajini-yak-ukrajini-vidnoviti-ekonomiku-pislya-viyni-izrajil-ostanni-novini-50229005.html>.
2. Ангел Є., Кузяків О., Федець І. Виробництво відновлюється, але малому бізнесу досі важко. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/business/virobnitstvo-vidnovlujetsja-ale-malomu-biznesu-dosi-vazhko.html>.
3. Біля Стрия збудують 60 житлових будинків для переселенців. Zaxid.net. Режим доступу: https://zaxid.net/bilya_striya_zbuduyut_60_zhitlovih_budinkiv_dlya_pereselentsiv_n1543271#:~:text=
4. Бно-Айріян М. Криза можливостей. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kriza-mozhливостей.html>.
5. Бураковський І. Процес відбудови економіки може тривати 10–15 років. Mind. Режим доступу: <https://mind.ua/news/20240487-proces-vidbudovi-ekonomiki-mozhe-trivati-1015-rokiv-ekonomist-burakovskij>.
6. Варченко І. Реформи в Грузії 2004-2012 років: уроки для України. LigaBusiness.Ua. Режим доступу: https://lb.ua/blog/ivan_varchenko/283375_reformi_gruzii_20042012_rokiv.html/.
7. Васильченко Г. Успішний досвід післявоєнного відновлення: на що варто орієнтуватися Україні? Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-yak-vidbuduvati-ukrajinu-pislya-viyni-zahidna-nimechchina-ostanni-novini-50250055.html>.
8. Війна та регіони України: як змінюється привабливість для підприємців. Бізнес. Режим доступу: <https://business.diaa.gov.ua/cases/novini/vijna-ta-regioni-ukraini-ak-zminuetsja-privablivost-dla-pidpriemciv>.
9. Голопатюк Л., Тимошенко Р. Визначення та аналіз особливостей складових сучасних воєнних конфліктів. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень. 2017. № 1 (59). С. 21-27. Режим доступу: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/125468/119927>.
10. Горбулін В. (ред.) Світова гібридна війна: український фронт. Харків: Фоліо. 2017. 496 с.
11. Гордійчук Д., Рихлицький В. Знайти роботу під час війни. Як змінився ринок праці в Україні. Економічна правда. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/14/688116/>.

12. Громада на Закарпатті гуртує переселенців і допомагає їм адаптуватися. Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3453731-gromada-na-zakarpatti-gurtue-pereselenciv-i-dopomagaе-im-adaptuvatisa.html>.
13. Громада на Львівщині підтримує дрібних фермерів в умовах війни. Земляк. Режим доступу: <https://zemliak.com/news/zemlya/3107-gromada-na-lvivshchini-pidtrimuye-dribnih-fermeriv-v-umovah-viyni>.
14. Гужва І., Іванов Є. Яких російських товарів позбулися західні ринки. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jakikh-rosijskikh-tovariv-pozbulisja-zakhidni-rinki.html>.
15. Даценко В. Транспортна блокада Росії. Light. Дзеркало тижня. 2022. 8 квітня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/transportna-blokada-rosiji-light.html>.
16. Дацишин М. Як відновити місцеве самоврядування від наслідків війни? Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/5/7362004/>.
17. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? Ліга. Блоги. Режим доступу: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>.
18. Длігач А. Ukraine Recovery Conference: трикутник відновлення. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/ukraine-recovery-conference-trikutnik-vidnovlennja.html>.
19. Драннік А. Перехід на воєнні рейки. Чи потрібна Україні милітаризована економіка. Режим доступу: <https://vesti.ua/uk/mir-uk/perevod-na-voennye-rely-s-nuzhna-li-ukraine-militarizirovannaya-ekonomika>.
20. Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. Аналітична записка. К.: Центр економічної стратегії. 2022. С. 6.
21. Іванов С. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України. 2019. № 1 (686). С. 75-89. Режим доступу: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6678/1/Економічне%20відновлення%20і%20розвиток%20країн%20після%20збройних%20конфліктів%20та%20воєн%20невтрачені%20можливості%20для%20України.pdf>.
22. Ізвоцікова А. "Не досягли навіть 20% від обсягів травня минулого року": як війна позначилася на металургійній галузі України. Суспільне. Новини. Режим доступу: <https://suspilne.media/250163-ne-dosagli-navit-20-vid-obsagiv-travna-minulogo-roku-ak-vijna-poznacilasa-na-metalurgijnij-galuzi-ukraini/>.
23. Країна гостинності: як Грузії вдалося стати привабливою для туризму. Режим доступу: <https://travel.rbc.ua/ukr/show/neizvestnyh-lokatsiy-mekke-turizma-gruziya-1615369254.html>.
24. Культура: нові напрямки роботи в умовах війни. Городищенська територіальна громада. Режим доступу: <https://gormrada.gov.ua/news/1650536298/>.
25. Лещенко О. Вплив сучасних воєнно-політичних конфліктів на проблематику цивільного захисту: досвід Сирії та України. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політика. 2016. № 5. С. 67-80.
26. Максимов В. Стало відомо, скільки українців втратили роботу через війну. Today. Ua. Режим доступу: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-yzvestno-skolko-ukrayntsev-poteryaly-rabotu-yz-za-voynu>.
27. Омельченко В. Кризовий стан ринку нафтопродуктів: причини, висновки реко-

ментації. Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/statti/kryzovyi-stan-rynku-naftoproduktiv-prychynu-vysnovku-rekomendatsii>.

28. Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Монографія. К.: НІСД. 2019. 560 с. С. 76-77.

29. Петренко Е. Як та чим живуть громади у Грузії. Режим доступу: <https://ldn.org.ua/event/ak-ta-cim-zivut-gromadi-u-gruzii/>.

30. Петрик О. Як зберегти українську державу. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-zberehti-ukrajinsku-derzhavu.html>.

31. Підоричева І. Ключові завдання повоєнного відновлення України. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kljuchovi-zavdannja-povojennoho-vidnovlennja-ukrajini.html>.

32. Післявоєнна відбудова громад має сприяти поверненню жителів - діалог U-LEAD. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/15277>.

33. Поснова Т. Соціальний механізм економічної безпеки. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2014. № 1(64). С. 64-69.

34. Регіональні результати дослідження стану та потреб бізнесу в умовах війни. Center for Innovations and Development. Режим доступу: <https://cid.center/regional-results-of-the-study-of-the-state-and-needs-of-business-in-wartime/>.

35. Реун А. Податково-митна реформа 2.0. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/business/podatkovovo-mitna-reforma-20.html>.

36. Росія руйнує економіку України. Zahid.Net. Режим доступу: https://zaxid.net/rosiya_ruynuye_ekonomiku_ukrajini_n1543279#:~:text=Скільки%20Україна%20втрачає%20від%20війни&text=Згідно%20із%20цими%20оцінками%20С%20прямі,млрд%20лише%20через%20анексію%20Криму).

37. Самаєва Ю. Як працює тил. Дзеркало тижня. 2022. 31 березня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-pratsjuje-til.html>.

38. Сімонова Л. Інвестиції: на потреби війни мають працювати мініпідприємства, розосереджені по всій країні й підтримані коштами приватних інвесторів. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/investitsiji-na-potrebi-vijni-majut-pratsjuvati-minipidprijemstva-rozoseredzheni-po-vsij-krajini-j-pidtrimani-koshtami-privatnikh-investoriv.html>.

39. Сірий С. Сутність понять «локальна війна» і «воєнний конфлікт» та їх типологія. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 124-134.

40. Соколовський Б., Максимович Б. Ставка на нові технології: як Україна може врятувати свою застарілу енергетику. Україна молода. Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3260/159/119442/>.

41. Сорока С. Укроборонпром: реформа або смерть. Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/06/17/7297590>.

42. Соціальна ринкова економіка: основні орієнтири для України. К.: Представництво Фонду ім. Конрада Аденауера в Україні. 2003. С. 12. Режим доступу: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=fd09040-c287-9b41-fb80-f1d8620ab725&groupId=252038.

43. Сторонянська І., Пелехатий А. Джерела формування фінансового ресурсу держави в умовах військової агресії на сході України. Global world: науковий альманах. 2015. Vol. I (I). Режим доступу:

https://eprints.oa.edu.ua/6006/1/Global_world_1_2005-82-87.pdf.

44. Тейзе Є. Соціальна ринкова економіка – символу повоєнної ФРН 60 років. Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/соціальна-ринкова-економіка-символу-повоєнної-фрн-60-років/a-3407680>.

45. Ткачук А, Третяк Ю. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. Інститут громадянського суспільства. Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/>.

46. Український бізнес під час війни. Щомісячне опитування підприємств. К.: ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». 2022. Вип. 3. 35 с.

47. Через бойові дії неможливо провести посівну на 3,5 млн гектарів сільгоспземель. Agravery. Режим доступу: <https://agravery.com/uk/posts/show/cerez-bojovi-dii-nemozливо-provesti-posivnu-na-35-mln-gektariv-silgospzemel>.

48. Шарий Г. Як невійськовим шляхом посилити обороноздатність України. Урядовий кур'єр. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-nevijskovim-shlyahom-posiliti-oboronozdatnist-/>.

50 Дацишин М. Як відновити місцеве самоврядування від наслідків війни? Українська правда. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/5/7362004/>.

51 Ткачук А., Третяк Ю. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. Інститут громадянського суспільства. Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/>.

52 Бно-Айріян М. Криза можливостей. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kriza-mozhливостей.html>.

53 Шарий Г. Як невійськовим шляхом посилити обороноздатність України. Урядовий кур'єр. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-nevijskovim-shlyahom-posiliti-oboronozdatnist-/>.

54 Гужва І., Іванов Є. Яких російських товарів позбулися західні ринки. Дзеркало тижня. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jakikh-rosijskikh-tovariv-pozbulisja-zakhidni-rinki.html>.